

การศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในเยอรมนี ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๘๗๐ - ๑๙๖๐

ภาววรรณ เรื่องศิลป์

“ผู้หญิงควรจะได้ศึกษา ก็เพราะผู้หญิงปรารถนาเช่นนั้น เพราะ
ทางเลือกที่ไม่จำกัดทางอาชีพการงาน คือ องค์ประกอบหลัก
แห่งเสรีภาพส่วนบุคคล และความสุขส่วนบุคคล”

เฮดวิก โดม (Hedwig Dohm) ค.ศ. ๑๘๗๖¹

๑. บทนำ

การศึกษานอกจากจะมีความหมายในตัวเองในฐานะที่เป็นกระบวนการ
กล่อมเกลாதงสังคมและพัฒนาความสามารถของมนุษย์แล้ว ลักษณะที่สังคม
หนึ่งจัดสรรการศึกษาให้แก่สมาชิกยังสามารถเป็นมาตรวัดหลายสิ่งหลายอย่างใน
สังคมนั้น อาทิ เป็นเครื่องแสดงความเจริญของสังคม หรือเป็นตัววัดสิทธิและ
แสดงสถานภาพของสมาชิกในสังคม ในบทความนี้จะพิจารณาการศึกษาในฐานะที่
เป็นเครื่องวัดทัศนคติที่สังคมหนึ่งมีต่อเพศหญิง

ก่อนที่ประเด็นเรื่องสิทธิในการศึกษาจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิ
มนุษยชนขั้นพื้นฐาน และเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน ทุก

¹ อ้างตาม '100 Jahre Frauenstudium' [online-exhibition], (revised 15 June 1997)

<<http://www.uni-bonn.de/Frauengeschichte/ausstell>> เว็บไซต์ดังกล่าวเสนอนิทรรศการออนไลน์
เนื่องในโอกาสครบรอบหนึ่งร้อยปีของการศึกษาระดับอุดมศึกษาของสตรีเยอรมัน ณ มหาวิทยาลัยแห่ง
บอนน์ (ค.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๙๖) หลังจากนั้นยังมีมหาวิทยาลัยต่างๆในเยอรมนีเสนอโครงการในลักษณะ
เดียวกันว่าด้วยหนึ่งศตวรรษของการศึกษาสตรีที่สถาบันนั้นๆ

สังคมล้วนแต่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานของการแบ่งแยกเลือกปฏิบัติและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศชายและหญิงในระบบการศึกษา แม้กระทั่งในยุโรปตะวันตกที่ได้ชื่อว่าเป็นที่มาและแม่แบบของวัฒนธรรมแห่งความเสมอภาคอันเป็นหลักการสากลในโลกปัจจุบัน การศึกษาอย่างเป็นระบบที่จัดสรรโดยผู้ปกครองสำหรับ“เพศที่สอง”ก็ยิ่งเยาว์วัยนักเมื่อเทียบกับความยาวนานของอารยธรรมยุโรปเยอรมนีซึ่งเป็นประเทศและวัฒนธรรมที่รังสรรค์ผลงานมากมายทั้งทางศิลปะและวิทยาศาสตร์ให้แก่อารยธรรมโลกก็มิได้มีประสบการณ์กับการพัฒนาการศึกษาที่เป็นระบบสำหรับสตรีที่ต่างไปจากประเทศอื่นมากนัก

จุดประสงค์หลักของบทความนี้คือต้องการแสดงพัฒนาการของการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในประเทศเยอรมนี การศึกษาแผนใหม่กล่าวอย่างง่าย ๆ ในที่นี้หมายถึงการอบรมให้ความรู้ผ่านสถาบันการศึกษาที่มีการจัดการอย่างเป็นแบบแผน การพัฒนาการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในเยอรมนีเป็นกระบวนการที่ดำเนินควบคู่ไปกับการเรียกร้องสิทธิสตรี ด้วยความเชื่อว่าการศึกษาคือพื้นฐานของการมีส่วนร่วมทางการเมืองและความสามารถในการกำหนดชีวิตตนเองของสตรี ขณะที่จุดมุ่งหมายในระยะแรกเริ่มของการให้การศึกษาแก่ประชากรเพศหญิงโดยรัฐคือการพัฒนาศักยภาพของชนกลุ่มนี้เพื่อนำมารับใช้สังคม คำกล่าวของนักต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีเฮตวิกจ์ โดม (ค.ศ. ๑๘๓๑-๑๘๑๘) ช่างต้นแสดงให้เห็นว่า การศึกษาควรเป็นไปเพื่อรับใช้ความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรีเอง

การวิจัยเรื่องพัฒนาการของการศึกษาของสตรีเยอรมันนับว่าเป็นประวัติศาสตร์ในตัวเอง พร้อมกับการเติบโตของวิชาประวัติศาสตร์สังคมในทศวรรษที่ ๑๘๗๐ การศึกษาและการอบรมเลี้ยงดูประชากรของสังคมก็ได้กลายเป็นหัวข้อสำคัญในวงการวิจัย อย่างไรก็ตามแนวความคิดที่ว่าด้วยความเท่าเทียมกันของมนุษย์ที่แพร่หลายในทศวรรษที่ ๑๘๖๐-๑๘๗๐ ได้บังคับถึงความสำคัญของการศึกษาปัญหาเฉพาะบางประการของเพศหญิง (เพราะถือว่าไม่มีความแตกต่างระหว่างเพศชายและหญิง) อาทิ ระบบโรงเรียนสำหรับเด็กหญิง เป็นต้น การวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิง รวมถึงประวัติศาสตร์สตรีและ

ประวัติศาสตร์การศึกษาสำหรับสตรีจะได้รับแรงกระตุ้นจากกระแสการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีที่เติบโตขึ้นอีกครั้งในทศวรรษที่ ๑๘๗๐ นักวิชาการที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสความคิดดังกล่าวเห็นว่า ประวัติศาสตร์การศึกษาที่มีมาก่อนหน้านั้นซึ่งไม่ได้แยกแยะการวิจัยการศึกษาสำหรับสตรีเป็นเรื่องเฉพาะ ไม่สามารถให้ภาพที่เป็นจริงที่เกี่ยวกับการศึกษาของผู้หญิงได้ เพราะการจัดการการศึกษาเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับการเลือกปฏิบัติตามเพศสภาพ (gender) อย่างมาก²

ในที่นี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์การศึกษาสำหรับสตรีในเยอรมนีในฐานะที่เป็นประเทศที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ นับตั้งแต่การรวมชาติและการก่อตั้งจักรวรรดิเยอรมนีเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๑ สาธารณรัฐไวมาร์ (ค.ศ. ๑๘๑๕-๑๘๓๒) อาณาจักรที่สาม (ค.ศ. ๑๘๓๓-๑๘๔๕) และสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (เยอรมนีตะวันตก) ที่สถาปนาขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (ค.ศ. ๑๙๔๕)³ ขอบเขตทางเวลาของงานศึกษาจะจบลงที่ปลายทศวรรษที่ ๑๙๖๐ อันเป็นยุคของการปฏิวัติของนักศึกษาและการเริ่มต้นคลื่นที่สองของขบวนการเฟมินิสต์ในเยอรมนีตะวันตก แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกและระบอบการปกครองต่างๆ กันไป แต่การรวมชาติเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๑ ได้ส่งผลให้มีการจัดสรรการศึกษาให้แก่ประชาชนที่เป็นแบบแผนเดียวกันมากขึ้นภายใต้นโยบายรัฐส่วนกลาง อย่างไรก็ตามต้องเข้าใจด้วยว่าเยอรมนีมีลักษณะเป็นสหพันธรัฐมาแต่ต้น ความเป็นรัฐชาติของเยอรมนีเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการรวมตัวของแคว้น/รัฐเยอรมันต่างๆ ซึ่งสามารถกำหนดนโยบายทางการศึกษาในรายละเอียดได้เช่นกัน บทความนี้จะขอเน้นความสำคัญที่พัฒนาการของการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีระยะแรกเริ่มที่เกิดขึ้นในสมัยจักรวรรดิเยอรมนี (ค.ศ. ๑๘๗๑-๑๙๑๘) เพราะพัฒนาการดังกล่าวจะกลายเป็นพื้นฐานของระบบการศึกษาในยุคต่อๆ ไป

² Elke Kleinau and Claudia Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart* (Frankfurt, 1996), 10.

³ บทความนี้ขอละเว้นการกล่าวถึงพัฒนาการของการศึกษาสตรีในเยอรมนีตะวันออก ภายใต้อุดมการณ์คอมมิวนิสต์เยอรมนีตะวันออกมีพัฒนาการเฉพาะของตัวเองที่ต่างไปจากเยอรมนีตะวันตกซึ่งถือได้ว่ายังคงโครงสร้างเดิมที่ดำเนินมาจากยุคก่อนสงครามมาก นอกจากนี้ผู้เขียนบทความยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การศึกษาของเยอรมนีตะวันออก

นอกจากจะแสดงพัฒนาการของการศึกษาศตวรรษใหม่ในเยอรมนีแล้ว บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นด้วยว่า การศึกษาแผนใหม่เป็นสิ่งที่ได้มาด้วยการต่อสู้ที่เข้มแข็งของสตรี การต่อสู้เพื่อสิทธิในการศึกษาของสตรีเยอรมันเริ่มจากการพัฒนาโรงเรียนระดับสูงสำหรับเด็กหญิง การปรับปรุงคุณภาพและยกระดับวิชาชีพครูสตรี และการเปิดรับผู้หญิงสู่โลกอุดมศึกษา การศึกษาศตวรรษใหม่เป็นส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีเยอรมัน และเป็นพัฒนาการที่ก้าวเกินวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของสังคมนิยมเยอรมันซึ่งชายเป็นใหญ่ ด้วยว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความเสมอภาคระหว่างเพศชายและหญิงในสังคมนิยมอย่างถาวร

๒. สถานภาพของสตรีในสังคมนิยมเยอรมันเมื่อเริ่มต้นการศึกษาแผนใหม่

ในการศึกษาพัฒนาการของการให้การศึกษาแก่สตรีในเยอรมนีจำเป็นที่จะต้องเข้าใจสถานภาพของสตรีเยอรมันเสียก่อน เมื่อมีการเริ่มต้นการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ สิ่งที่เป็นตัวกำหนดสถานภาพของผู้หญิงเยอรมัน คือ มโนทัศน์ว่าด้วยธรรมชาติของเพศหญิง ธรรมชาติที่เป็นตัวกำหนด (หรือจำกัด) คุณสมบัติและความสามารถ รวมถึงบทบาทในสังคมของพวกเธอ อย่างไรก็ตามไม่ใช่เพียงสังคม (ที่ผู้ชายเป็นใหญ่) เท่านั้นที่กำหนดสถานภาพของสตรี ผู้หญิงเองก็พยายามนิยามและกำหนดความเป็นผู้หญิง ความพยายามดังกล่าวเป็นที่มาของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรี ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวด้วยความเชื่อที่สอดคล้องกับมโนทัศน์ที่มีอยู่ในสังคม หรือด้วยความต้องการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เหล่านั้น สิ่งที่สังคมเชื่อว่าผู้หญิงเป็นและสามารถเป็นและสิ่งที่ผู้หญิงเองเชื่อว่าตนเป็นและสามารถเป็นคือปัจจัยในการกำหนดและเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิง รวมทั้งเป็นสิ่งที่กำหนดความคิดนำในการจัดการศึกษาแผนใหม่ให้แก่ผู้หญิงในเยอรมนี

๒.๑ วาทกรรมว่าด้วยธรรมชาติของเพศหญิง

ยุโรปตะวันตกเป็นภูมิภาคที่มีการปะทะสังสรรค์ทางความคิดอย่างใกล้ชิดระหว่างกัน แนวคิดและการปฏิบัติที่ถือกำเนิดในประเทศหนึ่งจะถูกพินิจกลั่นกรองในอีกประเทศหนึ่งอยู่บ่อยครั้ง และไม่ว่าผลจากการกลั่นกรองจะเป็นการรับหรือการปฏิเสธ ก็ยังกล่าวได้ว่าประเทศต่างๆ มีอิทธิพลต่อกันไม่ในทางใดก็ทางหนึ่ง แนวคิดว่าด้วยธรรมชาติของเพศหญิงและการปฏิบัติต่อประชากรเพศหญิงจึงเป็นเรื่องข้ามวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากสิ่งที่เกิดในประเทศรอบข้างเช่นกัน เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะกล่าวอย่างเต็มปากว่า สถานภาพของสตรีในประเทศเยอรมนีนั้นมีลักษณะโดดเด่นที่แตกต่างไปจากสถานภาพของสตรีในประเทศยุโรปอื่นๆ อย่างสิ้นเชิง

เจมส์ แอลบิเซตติ (James Albisetti) แบ่งแนวคิดของปัญญาชนเยอรมัน (ซึ่งเป็นผู้ชาย) ที่เกี่ยวกับความเป็นผู้หญิงที่แสดงออกในข้อเขียนต่างๆ ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ออกเป็นสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักปรัชญาอุดมคตินิยมซึ่งมองธรรมชาติของผู้หญิงในฐานะที่เป็นส่วนเติมเต็มของธรรมชาติของผู้ชาย กลุ่มกวีโรแมนติกซึ่งเชิดชูบทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่ และกลุ่มนักการศึกษาที่เน้นความรักเพื่อนมนุษย์ (philanthropist educators) ซึ่งเน้นหน้าที่สำคัญของผู้หญิงในครอบครัว แอลบิเซตติชี้ว่าทั้งสามกลุ่มนี้ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากความคิดของนักคิดชาวฝรั่งเศส รูสโซ (Rousseau)⁴ ลักษณะร่วมที่เห็นได้ชัดของทุกกลุ่มคือความเชื่อว่าชายและหญิงมีธรรมชาติที่แตกต่างกัน ดังนั้นบทบาททางสังคมของชายและหญิงจึงแยกออกจากกันอย่างชัดเจน

ตัวแทนของกลุ่มอุดมคตินิยม อาทิ คานท์ (Emmanuel Kant) และฟอนฮุมโบลท์ (Wilhelm von Humboldt) เสนอว่า เพศชายและเพศหญิงแตกต่างกันโดยธรรมชาติ (หมายถึงโดยกำเนิดและเปลี่ยนแปลงไม่ได้) ซึ่งทำให้ทั้งสองเป็นส่วนเสริมซึ่งกันและกัน (complementary) มากกว่าที่จะเทียบเท่ากัน (identical)

⁴James C. Albisetti, *Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century* (Princeton, 1988), 3-4.

ปัญญาชนยุคโรแมนติกนิยมให้คุณค่าต่อบทบาทความเป็นแม่ของผู้หญิงอย่างยิ่ง เมื่อไปเลียนขยาย “สงครามปลดปล่อย” ตามอุดมคติของการปฏิวัติฝรั่งเศสไป ตามประเทศต่างๆ ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เขามีได้ปลดปล่อยเพศหญิง หากแต่เรียกร้องประเทศต่างในยุโรปว่า “จงสร้างแม่” เช่นเดียวกับกลุ่มอุดมคติ นิยม พวกนักคิดโรแมนติก อาทิ จอง เพลล์ (Jean Paul) และชเลเกล (Friedrich Schlegel) เชื่อในความเป็นส่วนเติมเต็มระหว่างชายหญิง กลุ่มนักการศึกษาที่ให้ ความสนใจกับการศึกษาของผู้หญิงในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ได้รับเอาแนวคิดเรื่อง การแบ่งแยกหน้าที่และบทบาทของชายหญิงมาเป็นหลักในการจัดการศึกษา⁵ สังคมเยอรมันในยุคนั้นยังไม่มีที่ให้แนวคิดของจอห์น สจวร์ต มิลล์ (John Stuart Mill) ซึ่งแย้งว่าไม่มีความแตกต่างทางสภาพจิตใจที่กำหนดโดยธรรมชาติ ระหว่างชายและหญิง สิ่งที่สังคมเห็นว่าเป็นธรรมชาติของผู้หญิงคือสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นผลมาจากการเลี้ยงดูและไม่ใช้จากธรรมชาติ⁶

สถานภาพและคุณสมบัติที่ถูกใช้นิยามผู้หญิงในช่วงเวลานี้ได้กลายเป็น ภาพตายตัว (stereotypes) ของผู้หญิงซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ในบางบริบทจนถึง ปัจจุบัน พื้นที่ของผู้หญิงคือ ในบ้านและในครอบครัว อันเป็นสถานที่ซึ่งผู้หญิงมี บทบาทที่แน่นอนในฐานะภรรยา แม่ และแม่บ้าน หรือที่พูดกันว่า ตัวอักษร “K” สามตัวที่นิยามบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงเยอรมัน ได้แก่ Kinder (ลูก หมายถึง ความเป็นแม่) Küche (ครัว หมายถึงความเป็นแม่บ้าน) Kirche (โบสถ์ หมายถึง ความเป็นคริสต์ศาสนิกชนที่ดี)

ยังมีข้อถกเถียงในวงการวิจัยประวัติศาสตร์สตรีเยอรมันว่า การแบ่งแยก บทบาทและการสร้างภาพตายตัวของหญิงชายเหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อไร นักวิชาการส่วน หนึ่งเสนอว่า แนวคิดแบ่งแยกพื้นที่ทางสังคมระหว่างเพศหญิงและเพศชายใน สังคมเยอรมันในหมู่ชนชั้นกลางที่มีการศึกษาได้เกิดขึ้นเมื่อประมาณปลาย คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และเชื่อว่าก่อนหน้าการปฏิวัติ อุตสาหกรรมไม่มีการแบ่งแยกพื้นที่การทำงานระหว่างเพศชายและเพศหญิงตาม

⁵ Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 4-6.

⁶ John Stuart Mill, *The Subjection of Women* (1869).

สายงานแบบ productive และ reproductive นักประวัติศาสตร์สตรีชาวเยอรมัน คาริน เฮาเซน (Karin Hausen) ชี้ว่า การแบ่งแยกบทบาทตามเพศเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงเวลานี้เมื่อการนิยามลักษณะ (character) ได้กลายเป็นการนิยามสถานะภาพ (status) ด้วย เพศหญิง (เท่านั้น)ที่ถูกนิยามสถานะภาพด้วยบทบาทและคุณค่าที่ตนมีต่อครอบครัวตามอุดมคติว่าด้วยครอบครัวในทางศาสนาคริสต์ นอกจากนี้ ภูมิธรรมชาติว่าด้วยความแตกต่างระหว่างเพศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์(ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ที่ผู้ชายมีบทบาทสำคัญ) และคุณค่าทางจริยธรรมได้ถูกนำมาใช้สร้างขอบเขตแบ่งแยกระหว่างเพศในวิถีที่มีผลย้าอำนาจของเพศชายและสร้างข้อจำกัดแก่เพศหญิง⁷

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการอีกส่วนหนึ่งคงเห็นในทางตรงกันข้าม ที่สำคัญคือ อันเน็ตเตอ คูน (Annette Kuhn) แย้งว่า สถานภาพของสตรีเยอรมันไม่ได้เปลี่ยนแปลงเช่นที่เฮาเซนเสนอ หากแต่ดำเนินต่อเนื่องมาจากยุคก่อนหน้าการปฏิวัติอุตสาหกรรม เพราะการแบ่งแยกบทบาทตามเพศเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว วาทกรรมว่าด้วยธรรมชาติของสตรีและการกำหนดภาพตายตัวของผู้หญิงเป็นเพียงการแสดงออกรูปแบบที่เกิดขึ้นใหม่เท่านั้น⁸

๒.๒ การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรี

การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีที่ก่อตัวเป็นขบวนการปรากฏขึ้นในดินแดนที่จะกลายเป็นจักรวรรดิเยอรมนีตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ก่อนหน้านั้นเป็นการเรียกร้องของปัจเจกบุคคลที่มีผลกระทบในวงจำกัด) ส่วนหนึ่งเป็นผลงาน

⁷ Karin Hausen, 'Die Polarisierung der "Geschlechtscharakter" - Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben', in Werner Conze (ed), Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas (Stuttgart, 1976), 367-93.

⁸ Annette Kuhn, 'Das Geschlecht - eine historische Kategorie?', in Ilse Brehmer (ed), Frauen in der Geschichte, Vol. 4 (Düsseldorf, 1983), 29-50.

ของสตรีชนชั้นกรรมพีที่เข้าร่วมการปฏิวัติเสรีนิยม ค.ศ. ๑๘๔๘^๙ แต่ไม่ว่าจุดประสงค์ของการเคลื่อนไหวของผู้หญิงเหล่านี้จะเป็นเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยหรือเพื่อเรียกร้องสิทธิของสตรีเอง ก็นับเป็นครั้งแรกที่สตรีเยอรมันเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการทางการเมืองสาธารณะ สตรีกลุ่มนี้เรียกร้องให้ผู้หญิงใช้ “ความเป็นแม่เพื่อสร้างสรรค์สังคม” (Die geistige Mütterlichkeit)

การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในเยอรมนีในระยะแรกมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและรูปแบบการให้การศึกษาแก่เด็กเล็ก ในแคว้นที่อริงเงน (Thüringen) ทางตะวันออกของเยอรมนีเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ฟรีดริช เฟอร์เบล (Friedrich Fröbel) ก่อตั้งโรงเรียนอนุบาลสำหรับเด็กเล็ก (Kindergarten) แบบใหม่ซึ่งจะกลายเป็นพื้นฐานของการอนุบาลเด็กเล็กในปัจจุบัน ด้วยความเชื่อที่ว่าแม่คือครูคนแรกและครูที่ดีที่สุด เขานำเอาความเป็นแม่และความอบอุ่นเข้ามาแทนที่ศาสนาและความเกรงกลัวต่อบาปในโรงเรียน แทนที่จะนั่งเรียงแถวและสวดมนต์ เด็กควรจะ “เล่น” และเรียนรู้เพื่อพัฒนาตัวเอง แนวคิดและการปฏิบัติตามแบบเฟอร์เบลดึงดูดผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมากที่เห็นว่า โรงเรียนอนุบาลเป็นสถานที่ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นผู้หญิงและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้ใช้ “ความเป็นแม่เพื่อสังคม” ใช้ความสามารถของตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม^{๑๐}

ลูอิสเซอ ออตโต (Louise Otto) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์สตรีนิยมฉบับแรกในเยอรมนี “หนังสือพิมพ์ผู้หญิง” (Frauen-Zeitung) จัดพิมพ์ที่เมืองไลป์ซิกตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๔๕ เรียกร้องการศึกษาระดับสูงขึ้นและการปลดปล่อยผู้หญิงจากภาวะที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตนเองของผู้หญิง เพื่อให้ผู้หญิงสามารถประกอบอาชีพที่มีรายได้เพียงพอที่จะทำให้เป็นอิสระทางการเงินได้ ออต-

^๙ Ute Gerhard, 'Über die Anfänge der deutschen Frauenbewegung um 1848: Frauenpresse, Frauenpolitik, Frauenvereine', in Karin Hausen (ed), *Frauen suchen ihre Geschichte: Historische Studien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Munich 1983), 196-220, here 196.

^{๑๐} Ann Taylor Allen, 'Geistige Mütterlichkeit als Bildungsprinzip: Die Kindergartenbewegung 1840-1870', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung, Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 19-34, here 22-28.

โอดเข้าร่วมสนับสนุนแนวคิดของเฟรเดอริคด้วย อย่างไรก็ตามโอดและพวก
ยอมรับคุณสมบัติเดิมที่สังคมเขียนให้ผู้หญิง โอดโตไม่เห็นว่าเป็นการขัดแย้งกันที่
จะยอมรับว่ามีความแตกต่างระหว่างเพศและเรียกร้องความเท่าเทียมกันระหว่าง
เพศในขณะเดียวกัน เพราะการเรียกร้องสิทธิสตรีไม่ใช่เพื่อเลียนแบบสิ่งที่ผู้ชายทำ
แต่เพื่อให้ผู้หญิงมีโอกาสใช้คุณสมบัติเฉพาะของตนเพื่อการพัฒนาสังคม¹¹
หลังจากที่การปฏิวัติ ค.ศ. ๑๘๔๘ จบลงด้วยความพ่ายแพ้ของฝ่ายเสรีนิยม
เยอรมัน รัฐบาลปราบปรามพวกเคลื่อนไหวต่างๆ อย่างหนัก ขบวนการสิทธิสตรีก็
พลอยถูกกดดันไปด้วย แม้แต่กลุ่มผู้สนับสนุนโรงเรียนอนุบาลตามแนวทางของ
เฟรเดอริคก็ยังคงถูกกล่าวหาว่าเป็นกลุ่มหัวรุนแรงทางการเมือง ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๑
วิลเฮล์มที่ ๑ (Wilhelm I) ขึ้นครองราชย์ในปรัสเซียและดำเนินนโยบายเสรีนิยม
มากขึ้น บรรยากาศทางการเมืองจึงผ่อนคลายลง ใน ค.ศ. ๑๘๖๕ โอดโตได้เป็น
ผู้นำการก่อตั้ง "สมาคมสตรีเยอรมัน" (Allgemeiner deutscher Frauenverein -
ADF) ซึ่งมักถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีเยอรมัน

ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ผู้หญิงเยอรมันเริ่มจัดตั้งขบวนการ
การเคลื่อนไหว อภิปรายปัญหาของตนและแสดงความคิดเห็นต่อสาธารณชนมาก
ขึ้นเรื่อยๆ หัวข้อสำคัญของการเรียกร้อง คือ ให้มีการส่งเสริมโอกาสทางการศึกษา
และการประกอบอาชีพ และความสามารถในการกำหนดทางเลือกของตนเองอื่นๆ
ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในระยะแรกดำเนินการโดยสตรีชนชั้นกรรมกรที่
เสียมาก องค์กรเหล่านี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ แต่สามารถแบ่งได้เป็นสอง
กระแสหลัก กล่าวคือ กลุ่มสายกลาง และกลุ่มหัวรุนแรง เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๔ มีการ
ก่อตั้ง "สันนิบาตสมาคมสตรีเยอรมัน" (Bund Deutscher Frauenvereine -
BDF) เป็นการรวมตัวระดับชาติของสมาคมสตรีกรรมกรต่างๆ จากทั่วประเทศ
สายที่แข็งแกร่งที่สุด คือ กลุ่มผู้หญิงทำงานซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นสองกลุ่มย่อย
ได้แก่ กลุ่มสายกลางซึ่งเน้นความสำคัญของผู้หญิงในฐานะที่เป็นแม่ตามค่านิยม
เดิม และปฏิเสธการปรับตัวตามโลกของชายอย่างเต็มตัว อาทิ สมาคมครูสตรี

¹¹ Allen, 'Geistige Mütterlichkeit als Bildungsprinzip', 29.

เยอรมัน (Allgemeiner Deutscher Lehrerinnenverein - ADLV) และกลุ่มเล็กที่เคลื่อนไหวด้วยความเด็ดขาดมากกว่า อาทิ กลุ่มสมาคมสตรีหัวก้าวหน้า (Verband Fortschrittlicher Frauenvereine) ซึ่งจับเรื่องโสเภณี สิทธิการเลือกตั้ง การทำแท้ง และคำถามเรื่องจริยธรรมที่ก้าวหน้าอื่นๆ อีกกลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มสตรีที่สนับสนุนพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (SPD) ผู้เพื่อสิทธิการเลือกตั้ง และโอกาสในการทำงานซึ่งถือว่าเป็นหนทางที่สำคัญที่สุดสู่การปลดปล่อยสตรี¹² แม้จะมีการตีความความเป็นผู้หญิงและมีวิถีการต่อสู้ที่ต่างกัน แต่ขบวนการสตรีในทุกกลุ่มเห็นพ้องกันในการเรียกร้องโอกาสทางการศึกษาและการประกอบอาชีพที่ดีขึ้น

๓. การศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีเยอรมันในสมัยจักรวรรดิเยอรมนี

ค.ศ. ๑๘๗๑ - ๑๙๑๘

การศึกษาแผนใหม่สำหรับผู้หญิงในจักรวรรดิเยอรมนี ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๗๑-๑๙๑๘ ถูกพัฒนาตามมุมมองที่สังคมมีต่อธรรมชาติของเพศหญิง ดังที่กล่าวมาแล้ว กระแสนำของสังคมเยอรมันขณะนั้นเชื่อมั่นในธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างเพศหญิงและชายซึ่งนำมาสู่หน้าที่ในสังคมของแต่ละเพศที่แตกต่างกันด้วย ดังนั้นการต่อสู้ทางความคิดระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสำหรับสตรีจึงวนเวียนอยู่กับคำถามหลักที่ว่า หญิงและชายมีธรรมชาติที่ต่างหรือเหมือนกันอย่างไรก็ตาม ในภายหลังแนวคิดดังกล่าวจะค่อยๆ ลดอิทธิพลลงและถูกแทนที่โดยความพยายามที่จะสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างเพศในระบบการศึกษาของเยอรมนี อันจะปรากฏชัดในการปฏิรูปโรงเรียนสตรีระดับสูงครั้งสำคัญใน ค.ศ. ๑๙๐๘

¹² Hans-Peter Ullman, *Das deutsche Kaiserreich 1871-1918* (Baden-Baden, 1997), 122-123.

ความต้องการแรงงานที่มีคุณภาพและการเรียกร้องสิทธิสตรีเป็นปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาระบบการศึกษาสำหรับสตรี¹³ สมัยจักรวรรดิเยอรมนีไม่เพียงแต่จะเป็นช่วงเวลาแห่งการพัฒนาและปฏิรูปโรงเรียนสำหรับเด็กหญิง ผู้หญิงเยอรมัน ผู้ปกครอง และรัฐบาลเองเริ่มตั้งคำถามต่อไปยังอนาคตของผู้หญิงหลังจากโรงเรียน การให้การศึกษาแก่สตรีจึงเพิ่มจุดมุ่งหมายใหม่ คือ การให้ความรู้แก่ผู้หญิงเพื่อการประกอบอาชีพ อาชีพครูคือหนึ่งในอาชีพแรกๆ ที่ผู้หญิงพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มา จึงเป็นที่มาของการพัฒนาการฝึกหัดวิชาชีพครูสตรี แต่ผู้หญิงอีกส่วนหนึ่งไม่พอใจแค่นั้นและเรียกร้องต่อไปเพื่อสิทธิของผู้หญิงในการเข้าศึกษาต่อยังมหาวิทยาลัย เพื่อให้ได้ความรู้เพื่อประกอบอาชีพขั้นสูงอื่นๆ

๓.๑ การพัฒนาโรงเรียนสตรีในจักรวรรดิเยอรมนี

ความคิดนำและผู้มีบทบาทในการพัฒนาโรงเรียนสตรี

ตั้งแต่ก่อนสมัยจักรวรรดิ รัฐบาลของแคว้นชนชาติเยอรมันต่างๆ ได้เริ่มให้การศึกษาด้วยระบบโรงเรียนแก่ประชากรเพศหญิงมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ การที่ผู้ปกครองเห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่ประชากรทั้งชายและหญิงนั้นส่วนหนึ่งเป็นอิทธิพลมาจากความคิดแบบภูมิธรรมที่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาประชากร เมื่อมีการรวมประเทศจึงเกิดการรวมศนย์นโยบายด้านการศึกษาที่รัฐบาลกลาง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลของแคว้นที่เข้าร่วมในจักรวรรดิ ยังคงสามารถรักษาสีทธิในการกำหนดนโยบายการศึกษาและนโยบายด้านอื่นๆ ได้พอสมควร

การศึกษาสำหรับเด็กหญิงในจักรวรรดิเยอรมนีถูกกำหนดโดยแนวคิดหลักสองกระแส ประการแรก คือ ความคิดว่าด้วยธรรมชาติของเพศหญิงและ

¹³ Marianne Horstkemper, 'Die Koedukationsdebatte um die Jahrhundertwende', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 203-218, here 207.

บทบาทดั้งเดิมของสตรีในครอบครัวและสังคม ประการที่สอง คือ ความคิดจากยุคปฏิรูปในปรัสเซียที่ต้องการสร้างปัจเจกบุคคลให้มีวุฒิภาวะและเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการให้การศึกษา ซึ่งขยายมาครอบคลุมประชากรเพศหญิงด้วย โครงสร้างครอบครัวและสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างมากไม่สามารถประกันสถานะที่แน่นอนในบ้านและครอบครัวให้กับผู้หญิงโดยเฉพาะในชนชั้นกลางได้อีกต่อไป จำนวนผู้หญิงที่ไม่แต่งงานเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติของผู้หญิงที่หันไปให้คุณค่ากับการทำงาน(และความสามารถในการผลิต) ตามแบบค่านิยมของชนชั้นกรูมพี¹⁴ จึงเกิดความจำเป็นต้องให้การศึกษาแก่เด็กหญิงเพื่อสร้างโอกาสทางอาชีพการงานให้พึ่งพาตัวเองได้ในอนาคต การกำหนดนโยบายการศึกษาของเด็กหญิงในช่วงเวลานี้จึงยืนอยู่บนทางแยกระหว่างการพยายามผูกพันผู้หญิงกับบทบาทดั้งเดิมและการพยายามสร้างคุณสมบัติใหม่ให้กับผู้หญิง¹⁵

วาทกรรมว่าด้วยธรรมชาติอันเฉพาะเจาะจงของผู้หญิงมีผลต่อการจัดการศึกษาสำหรับสตรีสองประการ กล่าวคือ นอกจากจะทำให้การจัดการศึกษาตั้งเป้าไปที่การพัฒนาผู้หญิงให้ให้สอดคล้องกับ "ธรรมชาติ" หรือให้เป็นไปตามอุดมคติของความเป็นผู้หญิงที่สังคมวาดไว้แล้ว ยังทำให้เกิดความกังวลว่าการให้การศึกษาที่ผิดจะทำให้ผู้หญิงพัฒนาไปผิดธรรมชาติของตน ออกนอกกรอบนอกทางไปจาก "ชะตากรรม" ของผู้หญิง อันได้แก่ ความเป็นภรรยา แม่ และแม่บ้านที่ดี¹⁶ อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าถึงสมัยจักรวรรดิไม่มีข้อโต้แย้งอีกต่อไปว่าโรงเรียนควรถูกใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเด็กหญิง ผู้หญิงจะต้องได้รับการเตรียมพร้อมเพื่อพัฒนาไปสู่เป้าหมายดังกล่าวตั้งแต่เยาว์วัย นักคิดนักเขียนสตรีในยุคนี้มักมองว่าเป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่ผิด อาทิ นักต่อสู้เพื่อสิทธิสตรีอย่าง แมรี โวลสโตน

¹⁴ Barbara Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933* (Göttingen, 1981), 47.

¹⁵ Margret Kraul, 'Höhere Mädchenschulen', in Christa Berg (ed), *Handbuch der deutschen Bildungs-geschichte, Vol. IV: 1870-1918 von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges* (Munich 1991), 280.

¹⁶ Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 10, 14-15.

คราฟท์ (Mary Wollstonecraft) การที่ยังไม่มี “ตัวอย่างของการพัฒนาที่ผิด” อย่างชัดเจนที่เป็นผู้หญิงเยอรมันเองก็บ่งบอกถึงสถานการณ์ของผู้หญิงเยอรมันได้เป็นอย่างดี

นอกจากภาครัฐแล้ว ยังมีกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ที่พยายามมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาสำหรับสตรี อาทิ กลุ่มผู้ปกครอง ตั้งแต่ก่อนการรวมชาติ โอกาสทางการศึกษาที่สูงกว่าชั้นพื้นฐานของเด็กหญิงได้ขยายตัวขึ้นอย่างมากเมื่อพิจารณาจากจำนวนโรงเรียนและงบประมาณที่รัฐบาลของแคว้นเยอรมันต่างๆ จัดสรรเพิ่มขึ้นให้แก่การศึกษาสำหรับสตรี โรงเรียนเหล่านี้สอนรายวิชาที่เป็นวิชาการมากขึ้นและลดรายวิชางานฝีมือลง แต่ยังไม่ได้จัดเตรียมเด็กหญิงเพื่อการประกอบอาชีพ เหตุผลของการเติบโตของโรงเรียนสตรีในช่วงเวลานี้จึงไม่ใช่ความต้องการจากภาคเศรษฐกิจของเยอรมนี แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการเลี้ยงดูลูกสาวของกลุ่มชนชั้นกลางที่กำลังเติบโตขึ้นในสังคมเยอรมัน¹⁷ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๒ กลุ่มครูทั้งชายและหญิงจากโรงเรียนชั้นสูงสำหรับเด็กหญิงร่วมประชุมกันที่เมืองไวมาร์ รวมตัวกันในฐานะกลุ่มผลประโยชน์และเรียกร้องให้มีการก่อตั้งและดำเนินการโรงเรียนเด็กหญิงให้เป็นมาตรฐาน ความคิดนำของกลุ่มนี้ คือ ต้องการสร้างผู้หญิงที่มีความศรัทธาต่อชาติและศาสนา เพื่อเป็นส่วนเติมเต็มและสนับสนุนที่ดีของผู้ชาย¹⁸ สาเหตุหนึ่งที่ครูผู้ชายต้องการให้ปฏิรูปโรงเรียนสตรีชั้นสูงก็เพื่อการยกสถานะของตนด้วย โรงเรียนสตรีชั้นสูงไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐในฐานะโรงเรียนชั้นสูงอย่างที่โรงเรียนมัธยมชายเป็นหากแต่ถูกจัดไว้ในประเภทการศึกษาชั้นพื้นฐาน¹⁹

กลุ่มสตรีที่ทำการเคลื่อนไหวในเรื่องการศึกษาสำหรับผู้หญิงที่สำคัญอาจแบ่งได้ตามแนวคิดหลัก กล่าวคือ กลุ่มที่เชื่อในความแตกต่างระหว่างเพศ และกลุ่มที่เชื่อว่าเพศหญิงและชายไม่แตกต่างกัน กลุ่มแรกนำโดยเฮเลนา ลังเงอ (Helena Lange) ผู้นำของ “สมาคมครูสตรีเยอรมัน” (ADLV) ด้วยความคิดที่ว่า

¹⁷ Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 23.

¹⁸ Kraul, 'Höhere Mädchenschulen', 281.

¹⁹ Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland*, 53.

ผู้หญิงมีธรรมชาติเฉพาะ จึงเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสถานการศึกษาเฉพาะสำหรับเด็กหญิงและการเพิ่มความรับผิดชอบแก่ผู้หญิงในการจัดการโรงเรียนดังกล่าว เนื่องจากกลุ่มของลั้งเงอไม่เน้นการต่อสู้เพื่อการอุดมศึกษาของสตรี ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มอื่นๆ ผู้นำคนสำคัญคนหนึ่ง คือ เฮดวิกจ์ เค็ทเลอร์ (Hedwig Kettler) เป็นผู้ก่อตั้ง "สมาคมสตรีเพื่อการปฏิรูป" (Frauenverein Reform) เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๘ อันนับเป็นองค์กรสตรีแห่งแรกที่เรียกร้องต่อสาธารณะให้มีการก่อตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาสำหรับเด็กหญิงที่ใช้แผนการเรียนเดียวกับในโรงเรียนมัธยมศึกษา ให้มีการอนุญาตให้ผู้หญิงเข้าศึกษาต่อยังมหาวิทยาลัย "ได้ทุกวิชา" เท่าเทียมกับนักศึกษาชาย ชื่อเรียกร้องประการหลังก้าวหน้าไกลกว่าชื่อเรียกร้องของกลุ่มหัวปานกลางที่เรียกร้องสิทธิให้ผู้หญิงเรียนแพทย์และประกอบอาชีพครูชั้นสูงและให้รัฐบาลอนุญาตให้ผู้หญิงประกอบวิชาชีพชั้นสูงได้ เค็ทเลอร์มองว่าชายหญิงควรมีสิทธิในการได้รับการศึกษาเท่าเทียมกัน หากต้องการจะพิสูจน์ว่าธรรมชาติของชายหญิงเหมือนหรือต่างกัน ควรจะพิสูจน์ในสภาพแวดล้อมที่เหมือนกัน ในที่นี้ในเงื่อนไขทางการศึกษาที่เหมือนกัน และด้วยเหตุนี้เธอจึงสนับสนุนการเปิดโรงเรียนผสมชายหญิง (coeducation)²⁰

โรงเรียนสตรีชั้นสูง

โดยทั่วไปแล้วการศึกษาสำหรับเด็กหญิงในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีสามระดับ คือ โรงเรียนประถมที่ให้การศึกษาขั้นพื้นฐานที่สุด (Volksschule) โรงเรียนมัธยม(ต้น) (Mittelschule) และโรงเรียนสตรีชั้นสูงหรือโรงเรียนมัธยมปลาย (Höhere Mädchenschule) เมื่อถึงการก่อตั้งจักรวรรดิเยอรมนี อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานถูกบังคับใช้อย่างทั่วถึงแล้วทั้งกับเด็กชายและหญิง การศึกษาขั้นพื้นฐานสำหรับประชาชนจะอยู่ในอำนาจรับผิดชอบของแต่ละแคว้นไปจนถึง ค.ศ. ๑๘๓๔ จากนั้นไปจะถูกกำหนดโดยรัฐบาลกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐานใน

²⁰ Elke Kleinau, 'Gleichheit oder Differenz? Theorien zur höheren Mädchenbildung', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Vol. II: *Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 113-128, here 125-127.

ระยะแรกมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ การเรียนการสอนแยกตามเพศของเด็ก การเรียนการสอนสำหรับเด็กหญิงมุ่งเน้นที่การเรียนรู้เพื่อการนำไปปฏิบัติในชีวิตในฐานะแม่และแม่บ้าน

โรงเรียนสตรีเยอรมันขั้นสูงที่เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีหลายประเภท แบ่งได้ตามลักษณะการสนับสนุนทางการเงิน ได้แก่ โรงเรียนที่สนับสนุนโดยเจ้าผู้ครองนคร โรงเรียนเอกชน และโรงเรียนที่จัดการโดยเทศบาล²¹ ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เจ้าผู้ครองนครในหลายแคว้น โดยเฉพาะเจ้าสตรี ได้เริ่มให้การสนับสนุนการศึกษาแก่เด็กหญิง โดยเฉพาะที่เป็นลูกสาวของขุนนางและผู้มีอันจะกิน แม้ว่าจะด้วยงบประมาณอันจำกัด แต่ก็แสดงให้เห็นว่าประเด็นดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญมากขึ้น โรงเรียนเอกชนจำนวนมากก่อตั้งและดำเนินการโดยผู้หญิงซึ่งมีประสบการณ์ในการเป็นครูหรือครูพี่เลี้ยงมาก่อน โรงเรียนประเภทนี้ไม่ได้มีแต่ที่รับรองลูกสาวของผู้มีฐานะเท่านั้น แต่ยังมีบางแห่งที่รับนักเรียนฐานะไม่ดีด้วย นอกจากนี้ก็มีการรวมกลุ่มของผู้ปกครองก่อตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาบุตรหลานของตัวเองและพรรคพวก โรงเรียนเอกชนอีกจำนวนหนึ่งถูกก่อตั้งโดยชุมชนศาสนา การที่เทศบาลเมืองต่างๆ ในเยอรมนีเข้ามาจัดการโรงเรียนขั้นสูงสำหรับเด็กหญิงเองในช่วงเวลานี้ นับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญของระบบการศึกษาแผนใหม่ในเยอรมนี เพราะประเทศใหญ่ๆ อย่าง อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย ยังไม่มีโรงเรียนเทศบาลสตรีก่อน ค.ศ.๑๘๗๐²² บ่อยครั้งเทศบาลจะซื้อต่อกิจการโรงเรียนสตรีจากเอกชน และส่วนใหญ่เมื่อได้ซื้อต่อกิจการโรงเรียนจากครูใหญ่ผู้หญิงแล้ว ทางกรมมักให้ผู้ชายอำนวยความสะดวกโรงเรียนสตรีเหล่านี้แทน ซึ่งทำให้เจ้าของเดิมที่ยังอยากทำงานในโรงเรียนต่อไปต้องสูญเสียความสำคัญ เมื่อมีการรวมประเทศใน ค.ศ.๑๘๗๑ จำนวนโรงเรียนเอกชนทั่วจักรวรรดิสูงกว่าโรงเรียนรัฐมาก

เมื่อแรกเริ่มนักการศึกษาจำนวนมากมีส่วนร่วมใหญ่สนับสนุนให้แบ่งแยกสถานศึกษา ไม่เพียงเพราะต่างเพศต้องการการศึกษาต่างกัน แต่เด็กหญิงควรจะ

²¹ Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 23-41.

²² *Ibid.*, 39.

เรียนหนังสือในบรรยากาศที่เหมือนบ้าน ซึ่งต่างจากโรงเรียนของเด็กชาย นักการศึกษาชาวเยอรมัน ลูวิก วีเซอ (Ludwig Wiese) เสนอว่าโรงเรียนควรจะเป็นเหมือนส่วนขยายของครอบครัว นอกจากครอบครัว ศาสนา และชุมชนแล้ว โรงเรียนควรจะมีส่วนในการกล่อมเกลาเด็กหญิงให้ตระหนักถึงบทบาทของเพศของตนที่แตกต่างจากผู้ชาย เช่นเดียวกับโรงเรียนชั้นพื้นฐาน โรงเรียนชั้นสูงสำหรับเด็กหญิงในระยะแรกเน้นการสอนวิชาเพื่อการปฏิบัติและเหมาะสมกับ "บทบาทและธรรมชาติ" ของผู้หญิง

แม้ว่าเมื่อเข้าสู่ช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จะมีโรงเรียนชั้นสูงสำหรับเด็กหญิงเพิ่มมากขึ้น แต่แผนการเรียนการสอนของโรงเรียนเหล่านี้ในระยะแรกยังไม่ได้มองไปถึงการเตรียมเด็กหญิงสำหรับการเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา อย่างมากที่สุดก็คือเพื่อการเข้าเรียนต่อในโรงเรียนฝึกหัดครู โรงเรียนสำหรับเด็กหญิงจบลงที่อายุ ๑๕ - ๑๖ ปี ในขณะที่เด็กชายได้เรียนถึงอายุ ๑๘ - ๑๙ ปี ความแตกต่างระหว่างโรงเรียนของเด็กชายและเด็กหญิงจึงเห็นได้ชัดในทุกด้าน โรงเรียนสตรีดีด้อยกว่าทั้งระยะเวลา เนื้อหาและคุณภาพ

ในขณะที่เด็กชายถูกสอนรายวิชาที่เป็นวิชาการและเน้นที่ความสามารถในการวิเคราะห์ เด็กหญิงต้องเรียนวิชาประเภทจริยธรรม กล่อมเกลาจิตใจ และเน้นการปฏิบัติเพื่อเตรียมไปใช้ในการเป็นภรรยาและแม่ ไม่มีการสอนวิชาที่จำเป็นต่อการเรียนในมหาวิทยาลัย เช่น ภาษาลาติน ภาษากรีกโบราณ คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ตัวอย่างของรายวิชาที่เปิดสอน ได้แก่ การฝีมือ ภาษาต่างๆ และวิชาสายวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับความรู้รอบตัว

วิชาเย็บปักถักร้อยและงานฝีมืออื่นๆ นั้นนอกจากจะเพื่อฝึกฝนทักษะงานฝีมือไว้ใช้ในอนาคตแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างจิตสำนึกที่เหมาะสมแก่การเป็นภรรยาและแม่ คือ ให้ความอดทน ความรอบคอบเรียบร้อย และความขยัน ในขณะที่การอบรมจริยธรรมแก่เด็กชายในโรงเรียนเป็นเรื่องของหลักการมากกว่าคุณค่าในชีวิตประจำวันเช่นที่เด็กหญิงถูกสอน วิชาสายวิทยาศาสตร์จะประกอบด้วยประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ว่าด้วยความรู้พื้นฐานเรื่องพฤกษศาสตร์ และสัตววิทยา และบทเบื้องต้นของธรณีวิทยา เคมี และฟิสิกส์ แต่ส่วนมากยังคง

เป็นการให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับโภชนาการและสาระเกี่ยวกับงานบ้าน ผู้ปกครองก็มักไม่นิยมให้ลูกสาวเรียนวิทยาศาสตร์มากนัก เพราะนอกจากจะเป็นวิชาที่มีแบบแผนในการคิดที่ถือว่าไม่พ้องกับวิธีการคิดของผู้หญิงแล้ว ยังเป็นแนวคิดที่ท้าทายความเชื่อทางศาสนาด้วย นอกจากนี้วิชาที่เป็นที่ถกเถียงและต่อต้านอย่างมากจากผู้ปกครอง คือ การเรียนรู้ทางสรีระ และวิชาการออกกกำลังกาย²³

ที่น่าสนใจอย่างมาก คือ การเรียนการสอนวิชาภาษา วิชาภาษานั้นมีธรรมชาติสองหน้า ในทางหนึ่งเน้นที่ความเข้าใจและการมีความรู้สึกร่วม และในอีกทางหนึ่งต้องการความเข้าใจในตรรกะของภาษา เด็กหญิงควรจะเรียนวรรณคดีเยอรมันเพื่อสร้างรสนิยมที่ดี จะได้ไม่ไปอ่านนิยายบันเทิงประโลมโลก การเรียนการสอนควรเน้นให้เกิดความซาบซึ้งในภาษามากกว่าให้เกิดความเข้าใจระบบโครงสร้างของภาษา การเรียนวรรณคดีต่างชาติควรสร้างความเข้าใจในวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ของประเทศอื่น และมุ่งให้สามารถพูดได้มากกว่าเขียน การสอบจะวัดจากการสอบสัมภาษณ์มากกว่าข้อเขียน²⁴

แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไปจะเห็นได้ชัดขึ้นเมื่อเข้าสู่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวคือ เด็กหญิงจะได้เรียนวิชาภาษาต่างประเทศ ภาษาละติน วิชาคำนวณ และวิทยาศาสตร์ เป็นจำนวนมากชั่วโมงขึ้น วิชางานฝีมือจะลดลง โดยเฉพาะเมื่อโรงเรียนสตรีชั้นสูงหันไปปรับใช้จุดประสงค์ใหม่ของการให้การศึกษาสตรี กล่าวคือ การเตรียมนักเรียนเพื่อเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย การกำหนดให้เด็กหญิงและชายได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกันในเวลาต่อมาทำให้การสอนวิชาภาษาในโรงเรียนสตรีเปลี่ยนไปเน้นที่ความรู้ในกฎระบบของภาษามากขึ้น การให้การศึกษาอย่างเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิงแสดงให้เห็นการปรับผู้หญิงเข้าหาคุณค่าที่ถือว่าเป็นของผู้ชาย การเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอนซึ่งแสดงให้เห็นจุดประสงค์ของการเรียนการสอนของวิชาภาษาดังที่กล่าวมาแล้วสามารถสะท้อนความเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาได้อย่างดี

²³Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 48-49.

²⁴Kraul, 'Höhere Mädchenschulen', 291-292.

ลักษณะร่วมและปัญหาทั่วไปของโรงเรียนสตรีทั้งที่ดำเนินการโดยรัฐ (การปกครองส่วนท้องถิ่น) และเอกชน (ซึ่งเป็นส่วนใหญ่) มีอยู่หลายประการ ประการสำคัญคือการขาดหลักสูตรที่แน่นอน ในทศวรรษแรกๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ การส่งลูกสาวเข้าโรงเรียนมัธยมยังไม่ใช้ประเพณีปฏิบัติที่แน่นอนและขึ้นอยู่กับอำเภอใจของผู้ปกครองเสียมาก ดังนั้นความเห็นของผู้ปกครองจึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อโรงเรียน นอกจากการเลือกรายวิชาแล้ว ผู้ปกครองยังวิจารณ์วิธีการวัดผลอยู่บ่อยครั้ง เมื่อโรงเรียนบางแห่งพยายามแสดงผลงานด้วยการจัดสอบประจำปีก็ได้รับคำวิจารณ์เสียมากจากทั้งผู้ปกครองและนักการศึกษาบางส่วนที่เห็นว่าการกระตุ้นให้เกิดการแข่งขันเป็นการทำลายธรรมชาติที่ดีของความถ่อมตนในผู้หญิง หรือว่าความตื่นเต้นและความเครียดจากการสอบอาจจะถึงกับทำลายประสาทของเด็กหญิงได้ ปัญหาอีกประการที่เกิดจากการที่โรงเรียนพยายามเอาใจผู้ปกครอง คือ การที่โรงเรียนพยายามเปิดรายวิชาหลากหลายทำให้ไม่สามารถลงลึกในเนื้อหาของแต่ละวิชาได้นั้นได้กลายเป็นจุดอ่อนที่ถูกละเลยอย่างมาก

ปัญหาทั่วไปอีกประการหนึ่ง คือ การขาดบุคลากรที่ทำงานสอนอย่าง ต่อเนื่องด้วยสาเหตุต่างๆ อาทิ ครูผู้ชายมักจะพยายามเปลี่ยนไปทำงานในโรงเรียนมัธยมชายเพราะมีรายได้ดีกว่าและมีเกียรติมากกว่า ครูผู้หญิงซึ่งมีจำนวนน้อยไม่มีคุณภาพพอเพราะขาดการศึกษาที่เพียงพอ หรือมีเจตนาในบางที่และบางช่วงเวลา ครูผู้หญิงที่แต่งงานถูกห้ามไม่ให้ทำงานต่อไป เป็นต้น²⁵

ความพยายามปฏิรูปโรงเรียนสตรีชั้นสูงเกิดขึ้นหลายครั้งโดยบุคคลและกลุ่มต่างๆ ตัวอย่างเช่น ที่ประชุมครูโรงเรียนสตรีชั้นสูงเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๒ ได้ร่วมกันปรับโครงสร้างหลักสูตรของโรงเรียนสตรีชั้นสูงเป็นครั้งแรก แต่ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะส่งเสริมให้นักเรียนหญิงสำเร็จวุฒิมัธยมศึกษา (Abitur) ซึ่งใช้ประกอบการเข้ามหาวิทยาลัยดังเช่นที่โรงเรียนมัธยมชายมี นักเรียนที่จบจากโรงเรียนสตรีระดับสูงไม่สามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย เพียงแต่เอาวุฒิไปต่อ

²⁵Ullmann, *Das deutsche Kaiserreich*, 123-124.

โรงเรียนฝึกหัดครูสตรีเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันมีการพัฒนาโรงเรียนอาชีพประเภทต่างๆ เพื่อฝึกหัดอาชีพให้เด็กหญิง แต่โอกาสในการประกอบวิชาชีพขั้นสูงที่อาศัยความรู้ทางวิชาการยังไม่เปิดให้ผู้หญิงในเยอรมนี

การพัฒนาโรงเรียนสตรีชั้นสูงมีหัวใจหลักในการต่อสู้ ได้แก่ เฮเลนา ลังเงอ (Helene Lange) เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๘ และ ๑๘๙๓ ได้ริเริ่มให้มีชั้นเรียนมัธยมศึกษา (Realkurse และ Gymnasialkurse) สำหรับผู้หญิงในกรุงเบอร์ลิน ใน ค.ศ. ๑๘๙๓ มีการก่อตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (Gymnasium) สำหรับเด็กหญิงเป็นแห่งแรกในเมืองคาร์ลสruhe (Karlsruhe) โดยการนำของ "สมาคมสตรีเพื่อการปฏิรูป" ชั้นเรียนมัธยมศึกษาของลังเงอกินเวลาสี่ปีและรับเฉพาะผู้ใหญ่ ส่วนโรงเรียนมัธยมปลายที่คาร์ลสruheกินเวลาหกปีและรับเด็กหญิงอายุตั้งแต่สิบสองปีขึ้นไป โรงเรียนดังกล่าวนับว่ามีคุณสมบัติที่ใกล้เคียงกับโรงเรียนมัธยมชาย ต่อจากนั้นระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๐๓ มีการก่อตั้งโรงเรียนมัธยมปลายสำหรับเด็กหญิงเพิ่มเป็น ๒๐ แห่งทั่วประเทศ ผู้ที่จบการศึกษาจากชั้นเรียนและโรงเรียนดังกล่าวสามารถไปเข้าอบรมพิเศษเตรียมเป็นครูโรงเรียนระดับสูง และเข้าฟังการบรรยายในมหาวิทยาลัยได้ตามกรณีเฉพาะ

ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๐๖ - ๑๙๐๘ มีการดำเนินการปฏิรูประบบโรงเรียนมัธยมสตรีอย่างเป็นทางการโดยกระทรวงศึกษาธิการของแคว้นปรัสเซีย นับเป็นครั้งแรกที่รัฐเข้ามาจัดการประเด็นนี้ด้วยตัวเองหลังจากที่ปล่อยอยู่ในมือของเอกชนมาร่วมครึ่งศตวรรษ ผลของการปฏิรูปทำให้มีการยกระดับโรงเรียนมัธยมสตรีเป็นการศึกษาขั้นสูงจากที่เคยถูกจัดเป็นแค่ส่วนหนึ่งของการศึกษาขั้นพื้นฐาน^{๒๖} แม้ว่าจะไม่เทียบเท่าโรงเรียนมัธยมชายในทุกประการ แต่นับจากนี้ไปโรงเรียนมัธยมสตรีสามารถเปิดโอกาสให้เด็กหญิงสอบจรรยาบรรณมัธยมที่ใช้ประกอบ

^{๒๖} Albisetti, *Schooling German Girls and Women*, 274.

ในการสมัครเข้ามหาวิทยาลัย²⁷ รูปแบบของโรงเรียนสตรีที่เป็นผลจากการปฏิรูปครั้งนี้ได้กลายเป็นต้นแบบแก่รัฐอื่นๆ

๓.๒ การฝึกหัดวิชาชีพรุสตรีน

การศึกษาแผนใหม่ไม่เพียงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการอบรมและให้การศึกษแก่เด็กหญิง แต่ยังทำให้เกิดการพัฒนาอาชีพครูสำหรับผู้หญิงอีกด้วยทัศนคติที่มีต่อครูสตรีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ที่มองว่าอาชีพครูเป็นเสมือนมาตรการสังคมสงเคราะห์เพื่อจัดหางานและรายได้ให้แก่สตรีที่ไม่แต่งงาน เมื่อเวลาผ่านไปและเงื่อนไขของสังคมเปลี่ยนไป ชนชั้นกลางเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาการศึกษาสำหรับครูสตรีอย่างมาก เพราะถือว่าอาชีพครูเป็นอาชีพเดียวที่ลูกสาวของชนชั้นกลางจะทำได้โดยไม่เสื่อมเสียสถานะทางสังคม

มีครูสตรีทำงานทั้งในภาคเอกชนและภาคสาธารณะมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ครอบครัวที่มีฐานะนิยมจ้างครูที่เลี้ยง ผู้หญิงบางคนก็เปิดสอนพิเศษเพื่อหารายได้เสริมให้แก่ครอบครัว อย่างไรก็ตามการฝึกหัดครูสตรีอย่างเป็นทางการเริ่มมาเริ่มในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยเฉพาะนับตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๘๗๐ เป็นต้นไปเริ่มมีการก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรี อันเป็นผลจากการขยายจำนวนโรงเรียนสตรีซึ่งต้องการครูสตรีที่มีคุณภาพจำนวนมากขึ้น

แม้ว่าความต้องการครูสตรีจะมีเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แต่การพัฒนาคุณภาพครูสตรียังคงไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ และคงอยู่ในมือของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มที่สนใจต่อไป เมื่อ ค.ศ.๑๘๖๙ เจ้าหญิงวิกตอเรีย พระชายาของรัช

²⁷ การปฏิรูปทำให้เกิดการแบ่งประเภทโรงเรียนสตรีชั้นสูงเป็นสามประเภท ได้แก่ Lyzeum, Frauenschule, Studienanstalt มีความแตกต่างในรายละเอียดของหลักสูตร จำนวนปีการศึกษา ประเภทวิชาที่จัดสอน และศักดิ์และสิทธิ์ของวุฒิการศึกษา

ทายาทเจ้าชายวิลเฮล์มแห่งปรัสเซีย ได้ทรงริเริ่มก่อตั้งสถานศึกษาเพื่อเปิดสอนวิชาการชั้นสูงให้แก่ครูสตรีด้วยทุนส่วนพระองค์ [เป็นที่รู้จักในชื่อ วิกตอเรีย ลีเซียม (Victoria Lyzeum)] โดยคำแนะนำของนักการศึกษาสตรีเพื่อนร่วมชาติชาวอังกฤษของพระองค์ คือ มิสอาร์เชอร์ (Miss Archer) ทางสถาบันจัดการบรรยายให้ความรู้โดยอาจารย์จากมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม หลักสูตรของสถาบันไม่ได้ตอบสนองต่อสถานการณ์จริงนัก ประการแรก รายวิชาเหล่านี้ซับซ้อนเกินไปสำหรับครูสตรีส่วนหนึ่งที่ไม่มีพื้นฐานทางวิชาการมาก่อน ประการที่สอง ความรู้เหล่านี้ไม่ช่วยให้ผู้หญิงเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้ตราบที่รัฐยังไม่อนุญาต

ต่อมาใน ค.ศ.๑๘๘๗ ลังเงอและสตรีอีกห้าคนยื่นฎีกาต่อรัฐสภาปรัสเซีย มีใจความเรียกร้องให้รัฐเข้ามารับผิดชอบการพัฒนาวิชาชีพครูสตรี การที่นักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรียึดสู้ขึ้นมาในครั้งนี้เป็นผลมาจากการได้รู้ว่า เจ้าชายรัชทายาททรงประชวรด้วยโรคมะเร็ง ซึ่งหมายความว่า แม้ว่าพระองค์จะได้ขึ้นครองราชย์ก็จะเป็นรัชสมัยที่สั้น และนั่นหมายความว่า วิกตอเรีย พระชายาของพระองค์ซึ่งทรงสนับสนุนการศึกษาศตรีอย่างมากก็คงไม่สามารถอุปถัมภ์การพัฒนาได้มากนักเช่นกัน

ในทศวรรษที่ ๑๘๙๐ มหาวิทยาลัยต่างๆ เริ่มอนุญาตให้ครูสตรีชั้นสูงเข้าฟังการบรรยายที่มหาวิทยาลัยได้ แต่ในขณะที่การต่อสู้เพื่อสิทธิของสตรีเพื่อการศึกษาและประกอบอาชีพแพทย์ซึ่งเริ่มต้นที่หลังการต่อสู้ของสตรีในอาชีพครูได้ประสบผลสำเร็จใน ค.ศ.๑๘๘๙ ครูสตรียังคงต้องต่อสู้ต่อไปอีกเกือบหนึ่งทศวรรษเพื่อสิทธิในการสอบวุฒิสำหรับการสอนในโรงเรียนระดับมัธยม ตั้งแต่ ค.ศ.๑๙๐๕ แคว้นปรัสเซียเปิดให้ผู้หญิงเข้าสอบดังกล่าว แต่รัฐไม่รับประกันสิทธิของผู้หญิงในการได้ตำแหน่งครูในโรงเรียนของรัฐอย่างผู้ชายที่มีวุฒิดังกล่าวจะได้โดยอัตโนมัติ

การเพิ่มจำนวนและความสำคัญของโรงเรียนสตรีและอาชีพครูสตรีทำให้ผู้หญิงเริ่มมีงานประจำทำมากขึ้นในโรงเรียนประถมและโรงเรียนสำหรับเด็กหญิง แต่ในอีกด้านหนึ่งโอกาสทางอาชีพที่เติบโตขึ้นสำหรับครูสตรีก็ได้นำไปสู่ความพยายามกีดกันผู้หญิงออกจากอาชีพนี้ด้วย การเพิ่มจำนวนขึ้นของครูสตรีทำให้

ฝ่ายครูชายที่เกรงว่าจะเสียตำแหน่งและความสำคัญเริ่มตอบโต้ ครูชายอ้างว่าครูหญิงมีประโยชน์แค่ในบางวิชาและเป็นเพียงแค่แรงงานเสริม นอกจากนี้ครูหญิงยังไม่มีคุณภาพพอเพราะไม่ได้รับการศึกษาที่ดีเท่ากับครูชาย ครูหญิงรับเงินค่าจ้างตามกฎหมายเพียงร้อยละ ๗๗ ของเงินเดือนครูชาย แคว้นปรัสเซียออกกฎหมายใน ค.ศ. ๑๘๕๒ บังคับให้ครูผู้หญิงที่แต่งงานจะต้องออกจากงาน โอกาสทางอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่ผสมกับการถูกเลือกปฏิบัติและอคติต่อครูสตรีในวงวิชาชีพทำให้ผู้หญิงจำนวนมากขึ้นหันไปร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการสิทธิสตรี

ครูสตรีนับเป็นกลุ่มสตรีมีอาชีพกลุ่มแรกที่รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรตัวแทนผลประโยชน์ของตน แรกสุดเป็นการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มของครูสตรีระดับท้องถิ่นที่เมืองเดรสเดนเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๕ และอีกสี่ปีต่อมาที่กรุงเบอร์ลิน เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๐ มีการรวมตัวของกลุ่มครูสตรีจากทั่วประเทศในรูปของ "สมาคมครูสตรีแห่งเยอรมนี" (Allgemeiner Deutscher Lehrerinnenverein - ADLV) ภายใต้การนำของเฮเลนา ลังเงอ องค์กรดังกล่าวนอกจากจะมีบทบาทในการพัฒนาการจัดการศึกษาสำหรับเด็กหญิงแล้ว ก็ยังเป็นองค์กรที่มีลักษณะเป็นสมาคมวิชาชีพ (guild) ที่พยายามช่วยเหลือพวกครูสตรีด้วยกัน เช่น สร้างเครือข่ายจัดหางานทั่วประเทศ จัดทำประกันสุขภาพ เป็นต้น ต่างจากที่ครูผู้ชายซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาล ผู้หญิงที่ประกอบอาชีพครูต้องดิ้นรนเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมาก²⁸ การก่อตั้ง "สมาคมครูสตรีแห่งเยอรมนี" ยังมีความหมายต่อประวัติศาสตร์ของขบวนการสิทธิสตรีเยอรมัน ก่อนหน้านั้น "สมาคมสตรีเยอรมัน" (ADF) เป็นองค์กรสตรีระดับประเทศแห่งเดียวเท่านั้น "สมาคมครูสตรีแห่งเยอรมนี" เป็นจุดเริ่มต้นนำไปสู่ "สันนิบาตสมาคมสตรีเยอรมัน" (BDF) ซึ่งจะกลายเป็นองค์กรสตรีที่มีอิทธิพลมากที่สุดองค์กรหนึ่งดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น

²⁸ Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland*, 72.

๓.๓ เฮเลนา ลังเงอ (Helene Lange): ผู้บุกเบิกการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรี

เฮเลนา ลังเงอ (ค.ศ.๑๘๔๘ - ๑๙๓๐) นับเป็นผู้ว่าการปฏิรูปการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีที่โดดเด่นที่สุดของเยอรมนีในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แม้ว่าจุดยืนของลังเงอในส่วนของที่เกี่ยวกับสถานะของสตรีจะเป็นที่ถกเถียงอย่างมาก แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าเธอคือผู้ว่าการต่อสู้เพื่อการศึกษาของผู้หญิงโดยผู้หญิงที่ไม่พึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐ ลังเงอเป็นที่รู้จักในฐานะนักปฏิบัติมากกว่านักคิด

เช่นเดียวกับนักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีจำนวนมากในยุคนั้นเฮเลนา ลังเงอเริ่มจากการประกอบอาชีพครู ต่อมาเมื่อ ค.ศ.๑๘๗๑ ย้ายจากบ้านเกิดที่โอลเดนบวร์ก (Oldenburg) ไปกรุงเบอร์ลิน เธอได้งานสอนในโรงเรียนสตรีแห่งหนึ่ง และเข้าร่วม "ศูนย์การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีชนชั้นกรรมพี" (Zentrum der bürgerlichen Frauenbewegung)

แนวคิดหลักในการจัดการศึกษาสำหรับเด็กหญิงของลังเงอ คือ ความเชื่อในความแตกต่างระหว่างเพศชายและหญิง เพราะฉะนั้นผู้หญิงจึงต้องการสถานศึกษาเฉพาะที่ดำเนินการโดยผู้หญิงด้วยกันเอง เธอปฏิเสธโรงเรียนผสมหญิงชาย การเคลื่อนไหวของลังเงอจัดอยู่ในกลุ่มสายกลางที่ประนีประนอมกับภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่มีอยู่ในสังคมขณะนั้น และให้ความสำคัญกับผลในทางปฏิบัติมากกว่าหลักการ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ใน ค.ศ.๑๘๘๗ ลังเงอและพวกยืนฎีกาต่อสภาผู้แทนของแคว้นปรัสเซีย ซึ่งมีใจความวิจารณ์การให้การศึกษาแก่เด็กหญิงอย่างที่เป็นอยู่ในขณะนั้น นับเป็นครั้งแรกที่มีการวิจารณ์ประเด็นนี้อย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ ชื่อเรียกร่องหลักสองประการในฎีกา คือ ๑) ผู้หญิงควรจะได้สอนวิชาที่เป็นวิชาการในโรงเรียนสตรีระดับสูงมากขึ้น และวิชาศาสนาและ

ภาษาเยอรมันควรจะอยู่ในความรับผิดชอบของครูสตรี และ ๒) รัฐควรจัดการอบรมครูสตรีในวิชาที่เป็นวิชาการเพื่อใช้สอนในโรงเรียนสตรีระดับสูง²⁹

อย่างไรก็ตาม ทางสภาผู้แทนปฏิเสธที่จะตอบฎีกานี้โดยสิ้นเชิง เหตุการณ์นี้เป็นแรงผลักดันให้ลังเงอและนักการศึกษาสตรีอื่นๆ ลงมือแก้ปัญหาด้วยตัวเองโดยไม่รอการสนับสนุนจากรัฐหรือสังคมส่วนใหญ่ เธอเห็นว่า

“ตราบไคท์ผู้หญิงไม่ได้รับการศึกษาในฐานะที่เป็นมนุษย์เพื่อนำไปสู่ความเป็นมนุษย์อย่างสอดคล้องตามความปรารถนาของเธอเอง ... และโดยเฉพาะในเยอรมนี ยังคงถูกบ่มสร้างตามความต้องการของผู้ชาย ตราบนั้นจะไม่มีเปลี่ยนแปลงในการให้การศึกษาแก่สตรีเยอรมัน”³⁰

ลังเงอเองจัดชั้นเรียนพิเศษระดับมัธยมสำหรับผู้หญิง (Realkurse หรือ Gymnasialkurse) แรกสุดเพื่อจัดเตรียมนักเรียนให้ไปสอบวุฒิมัธยมในสวิสเซอร์แลนด์ และขยายไปยังการจัดการเรียนการสอนที่จะมีประโยชน์ต่อการทำงาน และเป็นการปูพื้นฐานเพื่อการศึกษาในมหาวิทยาลัยให้ไปเข้าเรียนระดับอุดมศึกษาในต่างประเทศ โดยเฉพาะสวิสเซอร์แลนด์

ต่อมาใน ค.ศ.๑๘๕๐ ลังเงอเป็นผู้นำในการก่อตั้ง “สมาคมครูสตรีแห่งเยอรมนี” (ADLV) เพื่อส่งเสริมการปรับปรุงการศึกษาสำหรับเด็กหญิงและการฝึกหัดครูสตรี นอกจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสำหรับสตรีแล้ว ลังเงอยังเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีในด้านอื่นด้วย เธอเห็นว่า การศึกษาเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่สิทธิของสตรีในทางการเมือง เมื่อ ค.ศ.๑๘๕๐ เธอร่วมกับนักเคลื่อนไหวอื่นๆ จัดพิมพ์วารสารรายเดือน “ผู้หญิง” (Die Frau) มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถานการณ์

²⁹ Helene Lange, 'Die höhere Mädchenschule und ihre Bestimmung. Begleitschrift zu einer Petition an das preussische Unterrichtsministerium und das preussische Abgeordnetenhaus' (Berlin, 1887).

³⁰ อ้างตาม Mathilde Block, 'Helene Lange', November 1998 <<http://www.uni-ulm.de/LiLL/3.0/D/frauen/biografien/Jh19/lange.htm>>

ของสตรีทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม นอกจากนี้ระหว่าง ค.ศ.๑๙๐๑ - ๑๙๐๖ เธอยังจัดทำหนังสือสารานุกรมว่าด้วยขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรี³¹ และเมื่อ ค.ศ.๑๙๑๕ ขณะที่ยังอายุได้ ๗๑ ปี ลังเงอได้เป็นสมาชิกสภาแห่งรัฐฮัมบูร์ก

ลังเงอประเมินผลจากความก้าวหน้าในการให้การศึกษาผู้หญิงว่า การเปลี่ยนแปลงระบบและรูปแบบการศึกษาและอบรมได้ทำให้ผู้หญิงหลุดจากการปลูกฝังแบบเดิมที่เน้นมาพลักษณะของเพศหญิงที่ต้องพึ่งพาการปกป้องจากเพศชาย “ทุกวันนี้เราต้องถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่ผู้หญิงจะเข้าสู่การแข่งขันเพื่อแย่งงาน ที่ซึ่งผู้หญิงจะเผชิญกับผู้ชายในฐานะเพื่อนร่วมงานและคู่แข่ง”³²

๓.๔ การเริ่มต้นการอุดมศึกษาสำหรับสตรีเยอรมัน

ที่มาของการเริ่มต้นการอุดมศึกษาสำหรับสตรีเยอรมัน

ในขณะที่ทั้งรัฐบาลส่วนกลางและรัฐบาลแห่งแคว้นอนุญาตให้ชุมชนและเอกชนจัดตั้งและบริหารสถานศึกษาระดับโรงเรียนเองได้ การจัดการมหาวิทยาลัยเป็นสิทธิผูกขาดของรัฐเท่านั้น การที่จะให้ผู้หญิงมีโอกาสในการศึกษาระดับอุดมศึกษาจึงเป็นประเด็นที่ปัจเจกบุคคลไม่สามารถทำสำเร็จเองได้ ไม่เหมือนกรณีการเปิดโรงเรียนเด็กหญิงหรือจัดอบรมครูสตรี แต่เป็นเรื่องที่จะสำเร็จได้ก็โดยการจูงใจให้รัฐร่วมมือ แน่แน่นอนว่าการเรียกร้องการศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับผู้หญิงต้องต่อสู้กับการกีดกันอย่างมาก ซึ่งโดยหลักแล้วคือการต่อสู้กับทัศนคติเชิงลบของผู้ชายที่ดำรงตำแหน่งและสถานภาพสำคัญในสังคม อย่างไรก็ตามมีปัจจัยหลายประการที่ทำให้รัฐบาลจักรวรรดิต้องไตร่ตรองข้อเรียกร้องนี้อย่างจริงจัง ได้แก่ การอภิปรายสาธารณะว่าด้วยสถานะของสตรีในสังคม

³¹ แหล่งข้อมูลสำคัญในการศึกษาประวัติของเฮเลนา ลังเงอ คือ บันทึกของเธอ Helene Lange, *Lebenserinnerungen* (Berlin, 1921).

³² Helene Lange, 'Grundsätze und Forderungen der Frauenbewegung auf dem Gebiet der Erziehung und Bildung, in *Flugschriften des Bundes Deutscher Frauenvereine 1* (Berlin, 1912), 11-19, here 12..

(โดยเฉพาะคำถามที่ว่า ผู้หญิงควรได้รับการศึกษาระดับสูงขนาดไหน) การที่ผู้หญิงเยอรมันสามารถไปจบการศึกษาระดับสูงในประเทศอื่น (โดยเฉพาะ สวิสเซอร์แลนด์และสหรัฐอเมริกา) ความต้องการแพทย์สตรีภายในประเทศ ความกังวลของข้าราชการระดับสูงต่ออนาคตของลูกสาวของตน และที่สำคัญที่สุดคือ การเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีในตอนปลายทศวรรษที่ ๑๘๘๐³³

การเรียกร้องสิทธิในการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยสำหรับสตรีในระยะแรกมุ่งไปที่การเปิดโอกาสทางการศึกษาวิชาชีพชั้นสูง ขบวนการสิทธิสตรีในขณะนั้นเชื่อว่าการศึกษาในมหาวิทยาลัยจะนำไปสู่เป้าหมายหลัก คือ การขยายโอกาสในการประกอบอาชีพของสตรี การบรรลุเป้าหมายดังกล่าวมีหลายขั้นตอน กล่าวคือ เริ่มจากการเปิดให้เด็กหญิงสอบวุฒิมัธยมศึกษาได้ จากนั้นคือการเข้ามหาวิทยาลัย การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงประกอบวิชาชีพชั้นสูง และการทำวุฒิขั้นสูงหลังปริญญาเอก (Habilitation)

การเคลื่อนไหวของขบวนการสตรี

ในระยะแรกประเด็นหลักของการเรียกร้องที่เกี่ยวกับการศึกษาระดับสูงสำหรับผู้หญิงมุ่งไปที่การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีสิทธิเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย และการรับรองแพทย์สตรีให้ประกอบอาชีพได้ แต่ละกลุ่มหรือปัจเจกบุคคลมีเหตุผลในการเคลื่อนไหวที่ต่างกันไป เฮตวิกจ์ โดม ซึ่งเป็นสตรีเยอรมันคนแรกที่เรียกร้องอย่างเปิดเผยให้ผู้หญิงมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง ได้มีบทบาทอย่างมากในการเรียกร้องสิทธิของสตรีในการเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา “บนพื้นฐานที่เท่าเทียมและภายใต้เงื่อนไขเดียวกับผู้ชาย” ส่วนสมาคมสตรีเยอรมัน (ADF) ซึ่งมีนโยบายเน้นผลทางการปฏิบัติมากกว่าหลักการลงมติดำเนินการเรียกร้องในข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้ ๑) ให้อนุญาตให้สตรีเข้าศึกษาในสถานศึกษาระดับสูงที่มีอยู่แล้ว และ ๒) ให้ก่อตั้งสถานศึกษาชั้นสูงขึ้นใหม่สำหรับสตรีโดยเฉพาะ ทั้งนี้ก็เพื่อให้

³³ Ullmann, *Das deutsche Kaiserreich*, 123; Edith Glaser, 'Die erste Studentinnengeneration – Ohne Berufsperspektiven?', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*, Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart, 310.

ผู้หญิงมีความสามารถในการหาเลี้ยงชีพมากขึ้นโดยอาศัยการศึกษาที่ดีขึ้น และเพื่อผลิตบุคลากรวิชาชีพชั้นสูงเพศหญิง โดยเฉพาะแพทย์ นักกฎหมาย และครู สตรี เพื่อมาบริการผู้หญิงด้วยกัน ไม่ได้เรียกร้องการศึกษาระดับอุดมศึกษาในฐานะที่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของสตรี "สมาคมสตรีเพื่อการปฏิรูป" เรียกร้องให้มีการส่งเสริมโอกาสในการศึกษาชั้นสูงของผู้หญิงโดยเฉพาะชนชั้นกลางเช่นกัน องค์กรนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาเพื่อให้ผู้หญิงพึ่งพาตัวเองได้มากขึ้น(ไม่ว่าจะแต่งงานหรือไม่) อีกทั้งยังเห็นว่าอาชีพของผู้หญิงที่มีอยู่ในขณะนั้นมักจะไม่เหมาะสมกับฐานะของพวกลูกสาวผู้ดีกระฎุมพี

ในเยอรมนีการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการศึกษาของสตรี ระลอกแรกจบลงเมื่อรัฐบาลห้ามสตรีศึกษาในมหาวิทยาลัยเยอรมันเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๙ และไม่ยอมรับการให้ประกาศนียบัตรรับรองแก่แพทย์สตรีดังที่จะอธิบายต่อไป อย่างไรก็ตามประกาศห้ามดังกล่าวจะถูกยกเลิกในเวลาต่อมาไม่นานนักและมีได้เป็นสาเหตุให้การศึกษาระดับสูงสำหรับสตรีเยอรมันล้ำหลังกว่าประเทศอื่นในยุโรปมากนัก

การต่อต้านและการสนับสนุนการอุดมศึกษาสำหรับสตรี

อุปสรรคหลักของการศึกษาชั้นสูงสำหรับสตรีมาจากสองทางด้วยกัน กล่าวคือ จากความกังวลของรัฐ และจากทัศนคติของปัจเจกบุคคลที่เป็นชายซึ่งจำนวนมากเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยและตัวแทนขององค์กรผู้ประกอบการอาชีพ

โดยทั่วไปรัฐบาลเยอรมันก็พยายามควบคุมมหาวิทยาลัยอย่างเข้มงวดอยู่แล้ว เพราะเป็นสถานที่ที่สามารถเป็นบ่อเกิดและแหล่งสังสรรค์ทาง การเมือง เมื่อเริ่มตั้งจักรวรรดิแม้ว่ารัฐบาลจะพยายามทำให้การเข้าศึกษาต่อยัง มหาวิทยาลัยจำกัดหรือเป็นไปไม่ได้สำหรับผู้หญิง ด้วยการกำหนดว่าผู้ที่เข้า ศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยจะต้องมีวุฒิมัธยมศึกษา (Abitur) และขณะเดียวกันก็ พยายามกีดกันการก่อตั้งวิทยาลัยเอกชนสำหรับผู้หญิง แต่รัฐบาลก็ยังไม่มีความคืบหน้า ที่จะแน่นอนว่าจะทำอย่างไรกับคำถามเรื่องการศึกษาชั้นสูงของผู้หญิง

เรื่องแปลกของระบบการศึกษาเยอรมันในช่วงนี้ก็คือ ในขณะที่รัฐบาลเกรงว่า การศึกษาจะทำให้เกิดปฏิกิริยาที่ไม่พึงปรารถนา(สำหรับรัฐ)ในหมู่นักศึกษาที่ได้รับการศึกษา จึงพยายามขัดขวางการเข้ามหาวิทยาลัยของผู้หญิง แต่กลับอนุญาตให้นักศึกษาสตรีต่างชาติโดยเฉพาะจากรัสเซียเข้ามาเรียนตามมหาวิทยาลัยเยอรมัน เพราะผู้หญิงเหล่านี้ไม่เรียกร้องเอาประกาศนียบัตรเพื่อการประกอบอาชีพ การกีดกันเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงเยอรมันจำนวนมากไม่น้อยออกไปเรียนต่างประเทศ โดยเฉพาะที่สหรัฐอเมริกา และสวิสเซอร์แลนด์ มหาวิทยาลัยซูริกเป็นสถานอุดมศึกษาแห่งแรกในยุโรปที่รับสตรีเข้าศึกษาหลักสูตรแพทย์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๗

นครซูริกและมหาวิทยาลัยซูริกเป็นที่พักพิงของทั้งนักศึกษาและผู้ลี้ภัยทางการเมืองจากรัสเซียเป็นจำนวนมาก ต่อมารัฐบาลรัสเซียออกประกาศเรียกให้นักศึกษาสตรีที่อยู่ในสวิสเซอร์แลนด์กลับประเทศหรือมิฉะนั้นจะต้องลี้ภัยถาวรเพราะสงสัยว่านักศึกษาสตรีเหล่านี้จะรับอิทธิพลความคิดทางการเมืองจากพวกผู้ลี้ภัยทางการเมือง และยังเกรงว่าพวกเธอจะพัฒนาความคิดสุดโต่งทางเพศหรือประพฤติดันเสื่อมเสียทางเพศ กรณีนี้ได้กลายเป็นตัวกระตุ้นความวิตกของรัฐบาลเยอรมันเกี่ยวกับปฏิกิริยาของนักศึกษาหญิงของตน และหันมาทำให้การศึกษาในมหาวิทยาลัยกลายเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยากยิ่งขึ้นกว่าเดิมสำหรับสตรี ต่อมาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๙ รัฐบาลเยอรมันประกาศห้ามนักศึกษาสตรีเข้าฟังการบรรยายในมหาวิทยาลัยไลป์ซิก และไม่อนุญาตให้มีกรให้ประกาศนียบัตรรับรองแก่นักวิชาการทางการแพทย์ที่เป็นสตรี

ปฏิกิริยาของนักวิชาการชายในเยอรมนีเมื่อแรกเริ่มจักรวรรดิก็มีได้สนับสนุนการรับผู้หญิงเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะในสาขาแพทย์ ถึงกับผลิตงานวิจัยทางการแพทย์ออกมาสนับสนุนการต่อต้าน อาทิ ผู้เชี่ยวชาญทางสรีระวิทยาในมิวนิคคนหนึ่งอ้างว่า ด้วยความแตกต่างจากเพศชายตั้งแต่ที่ขนาดและโครงสร้างของกะโหลกศีรษะและสมอง รวมถึงน้ำหนักกระดูกกล้ามเนื้อ การไหลเวียนของโลหิต การหายใจ เลือด การเผาผลาญ และระบบประสาท "เพศหญิงโดยกฎแห่งพระเจ้าและธรรมชาติไม่มีความสามารถในการ

เรียนรู้และปฏิบัติหลักวิชาการ โดยเฉพาะในสาขาวิทยาศาสตร์และการแพทย์”³⁴ เขาอ้างต่อไปว่า ในขณะที่คุณสมบัติเด่นของเพศชาย คือ กล้าหาญ อดทน หนักแน่น ใช้เหตุผลเหนืออารมณ์ และมีความสามารถในการวิเคราะห์ลึกซึ้ง คุณสมบัติของเพศหญิง คือ ทุกอย่างตรงกันข้าม กล่าวคือ ซลาดเซลา อ่อนแอ เปลี่ยนแปรง่าย ใช้อารมณ์เหนือเหตุผล และผิวเผิน นอกจากนี้ ยังแสดงความกังวลว่า การศึกษาเรื่องเพศ โรคที่เกี่ยวกับเพศ และสรีระมนุษย์จะทำลายจริยธรรมของผู้หญิง อันได้แก่ ความบอบบางของจิตใจ และความรู้สึกละเอียด แพทย์อีกนายหนึ่งมีคำอธิบายว่า ยิ่งผู้หญิงใช้สมองมากเท่าไร พวกเธอยิ่งลดความสามารถในการสืบพันธุ์และลดการผลิตน้ำนมเลี้ยงบุตร ซึ่งจะเป็นผลเสียต่อคนรุ่นหลัง ผู้หญิงสามารถเรียนแพทย์ได้จริงอยู่ แต่จะกลายเป็นแม่ที่ไม่มีคุณภาพ³⁵ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๘ ที่ประชุมแพทย์เยอรมันได้แสดงความเห็นต่อต้านการรับนักศึกษาแพทย์สตรีเช่นกัน

แม้ว่าข้ออ้างในการกีดกันนักศึกษาแพทย์สตรีจะถูกทำให้ดูเป็นวิชาการ แต่ความพยายามของผู้ชายที่จะรักษาอาชีพแพทย์ให้เป็นอาชีพเฉพาะของพวกตน ก็มีบทบาทสำคัญในการต่อต้าน เฮดวิกจ์ โดมโตตอบว่า ถ้าหากผู้ชายคิดว่าตนเหนือกว่าผู้หญิงจริง ก็ไม่ควรกลัวการแข่งขันจากผู้หญิง โดมโตอธิบายว่าผู้หญิงควรจะมีสิทธิในการศึกษาระดับสูง เพราะเป็นสิทธิของปัจเจกบุคคล และผู้หญิงควรจะได้เรียนแพทย์เพื่อการพัฒนาสุขภาพของผู้หญิง เพราะพวกเธอเท่านั้นที่เข้าใจปัญหาของผู้หญิงด้วยกัน³⁶ ทั้งสมาพันธ์สตรีเยอรมันและสมาคมสตรีเยอรมันเพื่อการปฏิรูปได้เคลื่อนไหวอย่างหนักในเรื่องนี้ และในที่สุดเมื่อรัฐบาลกลางไม่สามารถทนแรงกดดันจากสาธารณชนที่สนับสนุนสิทธิดังกล่าว จึงประกาศอนุญาตให้นักศึกษาหญิงสอบจบในวิชาแพทย์ได้เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ค.ศ. ๑๘๙๙

³⁴ Theodor von Bischoff, Das Studium und die Ausübung der Medicin durch die Frauen (München 1872), 19-45.

³⁵ Paul Julius Möbius, Ueber den physiologischen Schwachsinn des Weibes (Halle, 1908), 14.

³⁶ Edith Glaser, 'Sind Frauen Studierfähig?: Vorurteile gegen das Frauenstudium', in Kleinau and Opitz (eds), Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart, 299-309, here 304.

เมื่อถึงช่วงเปลี่ยนศตวรรษ หักศนคติเรื่องการเข้าศึกษาระดับอุดมศึกษาของสตรีเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อ ค.ศ.๑๘๘๗ อาร์ทัวร์ เคียคชโฮฟฟ์ (Arthur Kirchhoff) เสนอรายงานสัมภาษณ์ความเห็นของนักวิชาการสาขาต่างๆ นักเขียน นักการศึกษาชายตามโรงเรียนสตรี ว่าด้วยเรื่องการอุดมศึกษาสำหรับสตรี ที่มาของการสำรวจความคิดเห็นดังกล่าว คือ ชาวว่านักประวัติศาสตร์เรื่องนาม ไฮน์ริช ฟอน ไทรทชเคอ (Heinrich von Treitschke) ไล่ผู้หญิงที่เข้าฟังการบรรยายของเขาออกจากชั้นเรียนที่มหาวิทยาลัยเบอร์ลินและออกความเห็นในทางลบเกี่ยวกับผู้หญิงที่เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย ผลของการสำรวจของเคียคชโฮฟฟ์แสดงว่า จำนวนผู้สนับสนุนมีประมาณ ๖๐ คน เป็นนักเศรษฐศาสตร์ นักปรัชญา นักจิตวิทยา ส่วนผู้ต่อต้านมีจำนวนประมาณ ๓๐ คน เป็นนรีแพทย์ และนักภาษา ที่เหลือตัดสินใจไม่ได้ เหตุผลของการเปลี่ยนกระแสความคิดมีหลายประการด้วยกัน การเห็นตัวอย่างประเทศอื่นๆ ในยุโรปและอเมริกาเหนือที่อนุญาตให้ผู้หญิงศึกษาวิชาแพทย์มาหลายปีแล้ว และผู้ที่จบการศึกษาก็พิสูจน์ว่าสามารถปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี อาจารย์และนักวิชาการชายจำนวนมากเองก็ต้องการส่งเสริมลูกสาวของตนให้มีการศึกษาที่ดี อีกทั้งกระแสสังคมเริ่มเห็นด้วยมากขึ้น นอกจากนี้กลุ่มที่ต่อต้านเองก็ไม่ได้อิทธิพลสูงอย่างที่คิด³⁷ การรณรงค์ของขบวนการสตรีได้ประสบความสำเร็จในการสร้างกระแสสนับสนุนในสังคมและความปรารถนาดีของพ่อแม่ ผู้ปกครองที่ได้กลายเป็นแรงกดดันจากสาธารณชนต่อภาครัฐ ในที่สุดรัฐบาลต้องยอมอนุญาตให้ผู้หญิงกลับเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย

ผู้หญิงเยอรมันกับมหาวิทยาลัย

เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์การศึกษาในประเทศใหญ่อื่นๆ จะเห็นได้ว่าการอุดมศึกษาสำหรับสตรีในเยอรมนีค่อนข้างจะล่าช้า ในสหรัฐอเมริกาผู้หญิงสามารถเข้าศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาตั้งแต่ ค.ศ.๑๘๓๓ มหาวิทยาลัยซูริครับนักศึกษาสตรีเข้าฟังการบรรยายวิชาปรัชญาเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ.๑๘๔๐ ผู้หญิง

³⁷ Glaser, 'Sind Frauen Studierfähig?: Vorurteile gegen das Frauenstudium', 306.

ฝรั่งเศสมีสิทธิในการเข้าเรียนในทุกคณะ(ยกเว้นเทววิทยา)ตั้งแต่ ค.ศ.๑๘๖๓ ในอังกฤษผู้หญิงเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยได้ตั้งแต่ ค.ศ.๑๘๖๕ ในรัสเซียผู้หญิงถูกรับเข้าคณะแพทย์ตั้งแต่ ค.ศ.๑๘๗๒ อาจอธิบายได้ด้วยเหตุผลหลายประการ อาทิ ระบบการอุดมศึกษา ค่านิยมที่มีต่อวิชาการและวิชาชีพระดับสูง รวมทั้งเงื่อนไขทางการเมืองและวัฒนธรรม ในสหรัฐอเมริกาทั้งรัฐและเอกชนสามารถจัดการอุดมศึกษาได้ ในขณะที่ในเยอรมนีมหาวิทยาลัยเป็นการผูกขาดโดยรัฐ ส่วนในฝรั่งเศสแม้ว่ารัฐจะเป็นผู้จัดการการอุดมศึกษา แต่รัฐบาลสาธารณรัฐที่สามได้รับเอาเรื่องสิทธิสตรีเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายปฏิรูปด้วย นอกจากนี้ อาชีพทางวิชาการและวิชาชีพชั้นสูงในฝรั่งเศสไม่ถือว่ามียศสิทธิ์มากเท่ากับในเยอรมนี^{๓๘}

ส่วนในเยอรมนี ผู้หญิงต้องรออีกหลายปีกว่าจะมีการประกาศสิทธิในการลงทะเบียนเรียนในมหาวิทยาลัยสำหรับสตรีอย่างเป็นทางการ เนื่องจากการลงทะเบียนจะต้องมีวุฒิมัธยมศึกษา (Abitur) ประกอบซึ่งในทางปฏิบัติมีแต่โรงเรียนมัธยมชายเท่านั้นที่มีสิทธิและความสามารถในการให้วุฒิดังกล่าว จนเมื่อ ค.ศ.๑๘๐๘ จึงจะมีการตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงที่มีความสามารถเทียบเท่ากับโรงเรียนมัธยมชาย กว่าจะถึงจุดนั้นผู้หญิงที่เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยได้ถือว่าเป็นกรณีพิเศษไม่ว่าด้วยเหตุผลใดเหตุผลหนึ่งเท่านั้น ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๑๘๗๐ มหาวิทยาลัยเยอรมันบางแห่งเริ่มอนุญาตให้นักศึกษาหญิงบางรายเข้าฟังการบรรยาย เมื่อถึงกลางทศวรรษที่ ๑๘๘๐ มหาวิทยาลัยเกือบทั้งหมดทำตาม อย่างไรก็ตาม การอนุญาตให้เข้าฟังการบรรยายไม่ได้หมายความว่าโอกาสในการสอบจบด้วยเสมอไป ตั้งแต่ ค.ศ.๑๘๘๕ ผู้จบการศึกษาระดับสูงในแคว้นปรัสเซียได้รับอนุญาตให้เข้าฟังการบรรยายในมหาวิทยาลัยได้ แต่ต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวงวัฒนธรรมเสียก่อน อันเป็นวิธีที่รัฐควบคุมจำนวนนักศึกษาหญิง แต่ก็นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของการศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับผู้หญิงเยอรมัน และนับจากปีต่อมาเป็นต้นไป ผู้หญิงสามารถเข้าฟังการบรรยายได้โดยไม่ต้องรอคำ

³⁸ Theresa Wobbe, 'Aufbrüche, Umbrüche, Einschnitt: Die Hürde der Habilitation und die Hochschul-lehrerinnenlaufbahn', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 342-353, here 343-344.

อนุญาต หลังจากที่ยกอนุญาตให้มีการดำเนินการโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายสำหรับเด็กหญิงที่เมืองคาร์ลสรูห์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๓ แคว้นบาเดน (Baden) ได้แสดงความเป็นเสรีนิยมและก้าวหน้าอีกครั้งด้วยการเป็นแคว้นแรกที่ประกาศสิทธิให้ผู้หญิงลงทะเบียนเรียนในมหาวิทยาลัยได้เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๐ นั้นหมายความว่า การเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาเป็นสิทธิของผู้หญิงและไม่ใช่ "กรณีพิเศษ" อีกต่อไป อีกแปดปีต่อมาแคว้นปรัสเซียจึงประกาศสิทธิดังกล่าว

แม้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปการอุดมศึกษาสำหรับสตรีดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่หยุดยั้งต่อไปไม่ได้ แต่ก็ยังมีความพยายามที่จะรักษาสถานภาพในหมู่นักวิชาการชาย เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๔ มีการเสนอความคิดให้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยสำหรับสตรีในที่ประชุมอธิการบดีของมหาวิทยาลัยในแคว้นปรัสเซีย ด้วยเหตุผลว่าการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสตรีโดยเฉพาะ แยกออกจากมหาวิทยาลัยที่แท้จริง (กล่าวคือ มหาวิทยาลัยของผู้ชาย) จะเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ทำนายไม่ได้^{๙๙}

แม้ว่าจะได้รับสิทธิในการเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยอย่างเต็มตัวแล้ว พื้นที่ของนักศึกษาหญิงในมหาวิทยาลัยยังคงถูกจำกัดอยู่ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๘ มีการก่อตั้งชมรมนักศึกษาหญิงแห่งบอนน์ "ฮิลาริตาส" (Hilaritas) โดยการรับรองของอธิการบดีแห่งมหาวิทยาลัยบอนน์ แต่เนื่องจากนักศึกษาสตรีเหล่านี้ไม่ได้รับอนุญาตให้มีส่วนร่วมทางวิชาการมากนักจึงทำให้พวกเธอเน้นการทำกิจกรรมภายในกลุ่ม เช่น ให้คำปรึกษาทางการเรียน การเงิน จัดหาที่พัก จัดกิจกรรมทางวิชาการและวัฒนธรรม ต่อมาชมรมดังกล่าวได้รับสิทธิในการเข้าฟังที่ประชุมนักศึกษา แต่โอกาสที่จะแสดงออกในที่สาธารณะของสถาบันยังคงถูกปฏิเสธ

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เกิดการเคลื่อนไหวของสตรีชนชั้นกลางที่ส่งเสริมให้ผู้หญิงรับใช้ชาติในยามสงคราม แม้นักศึกษาสตรีบางส่วนจะแสดงความไม่เห็นด้วยกับการทำสงคราม โดยเฉพาะกลุ่มเคร่งศาสนา แต่ก็มีนักศึกษา

^{๙๙} จนถึงปัจจุบันไม่มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยสตรีในเยอรมนี แต่มีโครงการมหาวิทยาลัยสตรีนานาชาติ (Internationale Frauenuniversität) ที่เป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและนักวิชาการต่างๆ เพื่อให้การศึกษาระดับสูงแก่สตรีทั่วโลก ดู www.int-frauenuni.de

หญิงจำนวนมากเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว บางส่วนถึงกับหยุดเรียนเพื่อไปเป็นพยาบาล ถึงกระนั้นก็ยังมีการกล่าวหาจากฝ่ายผู้ชายว่าผู้หญิงถือโอกาสเรียกร้องสิทธิส่วนตนในขณะที่ผู้ชายออกไปรบเพื่อชาติ

๔. การศึกษาสำหรับสตรีในยุคสาธารณรัฐไวมาร์และอาณาจักรที่สาม

ประสบการณ์จากสงครามโลกครั้งที่หนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นสงครามเบ็ดเสร็จ (total war) ที่มีผลกระทบต่อทุกส่วนของสังคม การสลายตัวของจักรวรรดิเยอรมนีใน ค.ศ.๑๙๑๘ และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่การก่อตั้งสาธารณรัฐไวมาร์ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในทัศนคติของผู้หญิง สงครามเปิดโอกาสให้ผู้หญิงทำหลาย ๆ อย่างแม้จะในฐานะแรงงานทดแทนผู้ชายที่ไปเป็นทหาร เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.๑๙๑๘ สตรีเยอรมันได้รับสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งและสมัครรับเลือกตั้งเป็นครั้งแรก มาตราที่ ๑๐๕ ของรัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐไวมาร์ได้กำหนดสิทธิของผู้หญิงและชายอย่างเท่าเทียมกันเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์เยอรมัน

การให้การศึกษาแก่เด็กหญิงในยุคสาธารณรัฐไวมาร์ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากนัก ส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาบนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงจากสมัยจักรวรรดิ ที่สำคัญคือการต่อสู้ด้วยโรงเรียนมัธยมผสมชายหญิงซึ่งเป็นปัญหาที่ค้างค้ำมาตั้งแต่ปลายศตวรรษก่อน ในขณะที่โรงเรียนประถมมีทั้งนักเรียนชายและหญิงในโรงเรียนเดียวกัน เพศทั้งสองถูกแยกจากกันอย่างเด็ดขาดในโรงเรียนระดับสูง นักการศึกษาสตรีบางส่วนเห็นว่าการแบ่งแยกโรงเรียนชายหญิงทำให้โรงเรียนหญิงเสียเปรียบ เพราะจะไม่ได้รับการสนับสนุนโดยเฉพาะจากรัฐอย่างที่โรงเรียนชายได้ จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศยังคงมีอิทธิพลในวงการศึกษาเยอรมัน ฝ่ายที่ต่อต้านโรงเรียนผสมเห็นว่าแต่ละเพศมีความต้องการไม่เหมือนกันจึงต้องการการศึกษาเฉพาะ ฝ่ายที่สนับสนุนเห็นว่าความแตกต่างระหว่างเพศนั้นเองที่จะเป็นตัวส่งเสริมซึ่งกันและกัน

ในการเรียนรู้ มีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่เชื่อว่าชายและหญิงไม่ต่างกันและมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาเหมือนกันทุกประการ ในทศวรรษที่ ๑๙๒๐ มีการตั้งโรงเรียนทดลองในเมืองใหญ่ๆ หลายเมือง เช่น ฮัมบวร์ก เบอร์ลิน มิวนิค สิบปีต่อมามีการประเมินผลออกมาในเชิงบวก⁴⁰

ประสบการณ์ของผู้หญิงในยุคสาธารณรัฐประชาธิปไตยแห่งแรกในประวัติศาสตร์เยอรมันมีทั้งด้านบวกและลบ ในมหาวิทยาลัยเราจะเห็นจำนวนนักศึกษาหญิงที่เพิ่มขึ้นในสาขาวิชาที่หลากหลายมากขึ้น ผู้หญิงที่สำเร็จการศึกษาปรากฏตัวในอาชีพต่างๆ มีการยกเลิกการกีดกันสตรีในการสอบวิชาชีพและศึกษาวิชาการชั้นสูง(แม้จะไม่ทั้งหมด) เมื่อ ค.ศ.๑๙๒๐ เอมมี เนอเทอร์ (Emmy Noether) เป็นนักศึกษาหญิงคนแรกที่ได้รับอนุญาตให้ทำวุฒิชั้นสูงหลังปริญญาเอก (Habilitation) (ในสาขาคณิตศาสตร์) อีกสามปีต่อมานักวิชาการสตรีสองคนได้ตำแหน่งศาสตราจารย์ในสาขาเกษตรศาสตร์และครุศาสตร์ สตรีที่มีการศึกษาจำนวนหนึ่งเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง ส่วนมากมักมีภูมิหลังทางการศึกษาและอาชีพเป็นครู เมื่อ ค.ศ.๑๙๒๖ มีการก่อตั้งสมาคมนักวิชาการสตรีเยอรมัน (Deutscher Akademikerinnenbund - DAB) เป็นการรวมตัวของกลุ่มวิชาชีพและวิชาการสตรีจากหลายสาขา คือ ปรัชญา การแพทย์ กฎหมาย อาจารย์มหาวิทยาลัย เศรษฐศาสตร์ และนักศึกษาศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อประกันการมีส่วนร่วมของสตรีที่มีการศึกษาในชีวิตทางวัฒนธรรมของเยอรมัน เพื่อส่งเสริมสตรีทางวิชาการ และเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของกลุ่มอาชีพ

อย่างไรก็ตาม สังคมเยอรมันยังคงแนวคิดเดิมในเรื่องบทบาทของแต่ละเพศในชีวิตครอบครัว เมื่อสาธารณรัฐไวมาร์ต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในตอนปลายทศวรรษที่ ๑๙๒๐ มีการต่อต้านการศึกษาและการทำงานของผู้หญิงมากขึ้น อาทิ โดยการออกกฎหมาย ใน ค.ศ.๑๙๒๐ รัฐบาลประกาศกฎหมายว่าด้วยการลดจำนวนบุคลากร ซึ่งให้สิทธิแก่รัฐในการที่จะไล่ข้าราชการหญิงที่แต่งงานออกได้ทุกเมื่อ

⁴⁰ Horstkemper, 'Die Koedukationsdebatte um die Jahrhundertwende', 217.

อาณาจักรที่สามหรือที่เรียกกันว่านาซีเยอรมนีที่สถาปนาขึ้นเมื่อต้น ค.ศ. ๑๙๓๓ อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งความเป็นปฏิปักษ์ต่อเพศหญิง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากปรัชญาพื้นฐานของระบอบการปกครองที่เป็นแบบรัฐเผด็จการ กล่าวคือ การเรียกร้องให้ทุกคนสละความเป็นปัจเจกบุคคลและอุทิศตนแก่รัฐ "รัฐ" ถูกนิยามด้วยบุรุษภาพ ในขณะที่สตรีภาพคือคำนิยามของความอ่อนแอ แม้แต่ระบอบประชาธิปไตยซึ่งเคารพความหลากหลายในเหล่าปัจเจกชนก็ถูกมองว่ามีคุณลักษณะแบบสตรีภาพ (หมายถึงอ่อนแอเพราะไม่เด็ดขาด) รัฐนาซีและสังคมนิยมผลึกผู้หญิงกลับไปสู่บทบาทดั้งเดิมในฐานะแม่ที่ผลิตประชากร สายเลือดบริสุทธิ์ แม่บ้านที่รับใช้ครอบครัว และสุดท้ายที่เปลี่ยนไปคือจากการเป็นผู้อุทิศตนต่อศาสนากลายเป็นผู้สนับสนุนรัฐอย่างซื่อสัตย์แทน อย่างไรก็ตาม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของผู้หญิงมีปัจจัยหลายอย่างมากำหนดมากกว่าแค่ทัศนคติดังกล่าว

เดือนเมษายน ค.ศ. ๑๙๓๓ รัฐบาลนาซีออกกฎหมายว่าด้วยมาตรการป้องกันมิให้คนล้นโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ซึ่งในทางปฏิบัติส่งผลกระทบต่อเยอรมันเชื้อสายยิวเป็นอันดับแรก และยิ่งนำไปสู่การกีดกันเด็กหญิงจากการสอบจบวุฒิมัธยมศึกษา (Abitur) ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดในการสมัครเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัย ในปีต่อมารัฐบาลประกาศอนุญาตให้นักศึกษาหญิงลงทะเบียนเรียนที่มหาวิทยาลัยในจำนวนจำกัดคิดเป็นร้อยละ ๑๐ ของจำนวนนักศึกษาใหม่ทั่วประเทศเท่านั้น มาตรการกีดกันเหล่านี้ส่งผลให้จำนวนนักศึกษาหญิงในมหาวิทยาลัยทั่วประเทศที่ลดลงอย่างมากในสมัยรัฐนาซี โดยเปรียบเทียบจาก ๑๙,๓๕๔ คนใน ค.ศ. ๑๙๓๑ เหลือเพียง ๕,๗๗๗ คนใน ค.ศ. ๑๙๓๕ นักวิชาการสตรีถูกบังคับให้ลาออกจากมหาวิทยาลัย

อย่างไรก็ตาม สมัยอาณาจักรที่สามไม่ได้เห็นแต่การกดขี่ผู้หญิงเสียทั้งหมด รัฐบาลนาซีได้สร้าง "องค์กรยุวชนและเยาวชนสตรี" (Bund .deutscher Mädel - BDM) ซึ่งเปิดโอกาสให้เด็กหญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ แม้ว่ารัฐจะใช้องค์กรดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาทางสังคมเพื่อวางรากฐานของอุดมการณ์นาซีในเยาวชน แต่กิจกรรมดังกล่าว โดยเฉพาะกิจกรรมกลางแจ้งที่

ไม่ได้จำกัดจุดประสงค์อยู่ที่การเตรียมเด็กหญิงให้พร้อมสำหรับการแต่งงานมีครอบครัว กลายเป็นที่พอใจของเด็กหญิงจำนวนมาก กิจกรรม "รักชาติ" ทำให้ผู้หญิงรู้สึกว่าคุณค่าสำคัญ⁴¹ และเมื่อเยอรมนีเตรียมตัวเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สองตั้งแต่กลางทศวรรษที่ ๑๙๓๐ รัฐบาลหันกลับมาส่งเสริมการศึกษาและฝึกหัดอาชีพสตรีอีกครั้ง เพื่อสร้างแรงงานทดแทนผู้ชายที่ต้องไปรบ จำนวนนักศึกษาสตรีจึงเพิ่มขึ้นในมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ โดยเฉพาะในสาขาวิทยาศาสตร์เพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐ แม้ว่าขบวนการสิทธิสตรีจะถูกห้ามโดยกฎหมาย แต่ผู้หญิงได้รับโอกาสในการศึกษาและทำงานในภาคต่างๆ อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

จะเห็นได้ว่า ตลอดสมัยสาธารณรัฐไวมาร์และอาณาจักรที่สาม ทั้งอุดมการณ์ของรัฐและความจำเป็นในการปรับตัวตามสภาพแวดล้อมต่างมีผลต่อนโยบายการศึกษาสตรีพอกัน

๕. การศึกษาสำหรับสตรีเยอรมันหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงทศวรรษที่ ๑๙๖๐

ความคิดต่อต้านการให้การศึกษาขั้นสูงและโอกาสในการทำงานวิชาชีพขั้นสูงแก่สตรีหวนกลับมาอีกครั้งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ฝ่ายต่อต้านยังคงใช้คำอธิบายว่าด้วยภาพลักษณ์และคุณสมบัติเดิมๆ ว่าด้วยธรรมชาติของผู้หญิงที่สืบต่อมาจากสมัยจักรวรรดิ⁴² หลังสงครามโลกครั้งที่สองสตรีเยอรมันต้องรับภาระที่เกิดจากสงครามและการบูรณะประเทศ แต่แล้วผู้หญิงเหล่านี้ต้องหลีกเลี่ยงให้ผู้ชายที่กลับมาจากสงคราม

⁴¹ Dagmar Reese, 'Mädchen im Bund Deutscher Mädel', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung. Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 271-282, here 279-282.

⁴² Glaser, 'Sind Frauen Studierfähig?', 308-309.

เช่นเดียวกับในสมัยสาธารณรัฐไวมาร์กฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (มาตรา ๓.๒) ของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี (เยอรมนีตะวันตก) กำหนดสิทธิเท่าเทียมกันอย่างเต็มที่ระหว่างชายและหญิง อย่างไรก็ตาม กฎหมายดังกล่าวยังเป็นแค่อุดมการณ์ที่ขัดแย้งกับความเป็นจริงในสังคม รัฐบาลสหพันธ์ฯ ยังไม่สามารถสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมต่อการพัฒนาความเท่าเทียมระหว่างเพศได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากการจัดสรรการศึกษาของรัฐ

จนถึงกลางทศวรรษที่ ๑๙๖๐ การศึกษากลายเป็นหัวข้ออภิปรายอย่างกว้างขวางในเยอรมนีตะวันตก เนื่องจากที่มาคือข้อเขียนของเกออร์ก พิคชท์ (Georg Picht) ซึ่งได้มีชื่อเรื่องว่า "หายนะของการศึกษาเยอรมัน" (Die deutsche Bildungskatastrophe) ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๔ มีข้อความวิพากษ์ความถดถอยและความล้มเหลวของการศึกษาในเยอรมนีตะวันตก บทความดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในนโยบายการศึกษาระหว่างรัฐต่างๆ ภายในสหพันธ์ฯ โอกาสในการเข้าศึกษาต่อยังมหาวิทยาลัยยังมีไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศและชนชั้น จำนวนผู้สอนที่ไม่เพียงพอ ระบบโรงเรียนที่ย่ำแย่ อย่างไรก็ตาม ความกังวลที่พิคชท์มีต่อปัญหาการศึกษาจากความคิดว่าการลงทุนพัฒนาคุณภาพประชากรจะเป็นผลดีต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ

ต่อมานักสังคมวิทยาจากสถาบันสังคมวิทยาแห่งทือบิงเงิน (Tübinger Institut für Soziologie) ราล์ฟ ดาเรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf) แสดงความเห็นในงานเขียนเรื่อง "การศึกษาคือสิทธิของประชาชน" (Bildung ist Bürgerrecht) เขาเรียกร้องว่า การให้การศึกษาจะต้องเป็นไปโดยไม่มีการเลือกที่รักมักที่ชังไม่ว่าด้วยเหตุผลใด สภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นชี้ว่า เยอรมนีตะวันตกมีความไม่เท่าเทียมกันในการให้การศึกษาด้วยเหตุผลหลายประการ ทั้งจากความสามารถของแต่ละรัฐในการจัดสรรการศึกษาที่แตกต่างกัน ความแตกต่างทางศาสนา(ในที่นี้ระหว่างนิกายคาทอลิกและโปรเตสแตนต์) และการเลือกปฏิบัติตามเพศ นอกจากนี้ลูกหลานของชนชั้นแรงงานจะเสียเปรียบในเรื่องการศึกษาแล้ว ปัญหาที่เห็นได้ชัดก็คือจำนวนเด็กหญิงคาทอลิกที่เข้าโรงเรียนต่ำมากจนน่าเป็นห่วง นักการศึกษาสตรีส่วนหนึ่งหันกลับมาเรียกร้องให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงโดยเฉพาะ

พวกนี้มองว่าผู้หญิงเสียเปรียบในระบบการศึกษาช่วงระหว่างเด็กหญิงและเด็กชาย⁴³ งานวิจัยอื่นๆ ที่ตามมาแสดงต่อไปว่าในสองทศวรรษหลังสงคราม ผู้หญิงในเยอรมนีตะวันตกไม่ได้รับการศึกษาเพื่อสร้างความสามารถในการประกอบอาชีพและโดยเฉพาะวิชาชีพชั้นสูงอย่างเพียงพอ นอกจากนี้สังคมเยอรมันยังคงรักษาภาพลักษณ์ว่าด้วยบทบาทเดิมๆ สำหรับผู้หญิง อาทิ ผู้หญิงไม่จำเป็นต้องลงทุนกับการศึกษาเพื่ออาชีพเพราะที่สุดแล้วก็จะแต่งงาน หรือมีฉะนั้นอาชีพสำหรับผู้หญิงจำกัดอยู่ที่งานประเภทการขาย งานสอน และงานรักษาพยาบาล การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนสำหรับผู้หญิงค้ำึงถึงวิชาภาคปฏิบัติมากกว่าหลักทฤษฎี อาทิ การรวมความรู้พื้นฐานทางเคมี ชีววิทยา ฟิสิกส์ เป็นส่วนหนึ่งของวิชางานบ้าน

กลางทศวรรษที่ ๑๙๖๐ เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปการศึกษา ผู้ที่สนับสนุนการพัฒนาการศึกษาในช่วงนี้มีความหวังหลักอยู่สองประการ คือ การกระจายการศึกษาให้ทั่วถึงจะลดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม และโอกาสทางการศึกษาที่เท่าเทียมกันจะสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง⁴⁴ แม้ว่าในทศวรรษที่ ๑๙๖๐ จะมีผู้หญิงจำนวนมากศึกษาในโรงเรียนฝึกอาชีพต่างๆ เป็นจำนวนมาก แต่มหาวิทยาลัยยังคงเป็นโลกของผู้ชาย บุคลากรชายในมหาวิทยาลัยปฏิบัติต่อนักศึกษาหญิงอย่างไม่เท่าเทียมกับกับนักศึกษาชายและยังพยายามกีดกันเพื่อนร่วมงานสตรี ใน ค.ศ.๑๙๖๕ มีการก่อตั้งสภาการศึกษาแห่งเยอรมนีซึ่งรับผิดชอบการปฏิรูปการศึกษา ต่อมาเมื่อ ค.ศ.๑๙๖๘ ขบวนการนักศึกษาเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ทั่วประเทศเรียกร้องการสร้างประชาธิปไตยในสังคมและทางการศึกษา นักศึกษาสตรีได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวดังกล่าวด้วย ในปีต่อมารัฐบาลสถาปนากระทรวงการศึกษาและวิชาการ (Bundesministerium für Bildung und Wissenschaft) แม้ว่าการปฏิรูปการศึกษาโดยรวมและการปฏิรูป

⁴³ Sigrig Metz-Göckel, 'Die deutsche Bildungskatastrophe und Frauen als Bildungsreserve', in Kleinau and Opitz (eds), *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung, Vol. II: Vom Vormärz bis zur Gegenwart*, 373-385, here 375-376.

⁴⁴ Metz-Göckel, 'Die deutsche Bildungskatastrophe und Frauen als Bildungsreserve', 383.

การศึกษาสำหรับสตรีจะดำเนินและเกิดผลในภายหลัง แต่การที่รัฐเข้ามาจัดการปฏิรูปการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่ารัฐยอมรับว่าระบบการศึกษาที่มีอยู่ไม่ดีพอและต้องการการเปลี่ยนแปลง การปฏิรูปจะนำไปสู่การปรับมาตรฐานโรงเรียนให้เหมือนกันสำหรับชายหญิง โรงเรียนเฉพาะสำหรับเด็กหญิงจะถูกยกเลิกและหันไปหาโรงเรียนผสมหญิงชาย ในมหาวิทยาลัยมีความพยายามกำจัดความเป็นอนุรักษนิยม ลำดับชั้นทางสังคมและการกีดกันเพศหญิงออกไปจากโครงสร้างของมหาวิทยาลัย

๖. สรุป: การศึกษาแผนใหม่กับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีเยอรมัน

ประวัติศาสตร์ของการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในเยอรมนีได้ผ่านการต่อสู้อย่างเข้มข้นในสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่และผู้ฝึกฝนแนวคิดเสรีนิยมเป็นชนกลุ่มน้อย การเคลื่อนไหวของขบวนการสตรีเป็นหลักนำในการผลักดันการพัฒนาการศึกษาสำหรับผู้หญิง แน่แน่นอนว่าไม่ควรลืมเพื่อนร่วมต่อสู้ที่เป็นเพศชายจำนวนมาก แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่าอุปสรรคสำคัญที่สุด คือ ผู้ชายซึ่งอธิบายปฏิกิริยาต่อต้านการให้การศึกษาชั้นสูงแก่ผู้หญิงด้วยความคิดเรื่องข้อจำกัดโดยธรรมชาติของสตรีภาพอันเป็นตัวกำหนดบทบาทของหญิง เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจะเห็นว่าพวกที่ต่อต้านสนใจคำถามว่าผู้หญิงมีสิทธิ์ในการศึกษาชั้นสูงหรือไม่น้อยกว่าคำถามว่าผู้หญิงมีสิทธิ์ในการประกอบวิชาชีพชั้นสูงหรือไม่⁴⁵ อาจกล่าวได้ว่าปัญหาของการพัฒนาการศึกษาสตรีในเยอรมนีอยู่ที่ประเด็นการพัฒนาการศึกษาชั้นสูงและอุปสรรคของการพัฒนาการศึกษาชั้นสูงสำหรับสตรีก็คือความต้องการของผู้ชายในการรักษาการแบ่งงานและการแบ่งแยกพื้นที่สาธารณะกับส่วนตัวระหว่างเพศชายและหญิง

⁴⁵ Glaser, 'Sind Frauen Studierfähig?', 309.

ผลสำคัญที่ตามมาจากการพัฒนาการศึกษาของสตรี คือ การเปลี่ยนแปลงบทบาทเฉพาะของเพศหญิงที่สังคมยื่นให้มาแต่อดีต ผู้หญิงเยอรมันได้ปลดปล่อยตัวเองจากบทบาทดั้งเดิมในฐานะแม่บ้าน แม่ และเมีย และสวมบทบาทใหม่ในฐานะผู้ชำนาญการในวิชาชีพ ผู้เสียภาษีอย่างเท่าเทียม ผู้ผลิตในวงจรการผลิต ฯลฯ บทบาทใหม่เหล่านี้ส่วนใหญ่ได้มาจากความรู้ความชำนาญที่ได้มาจากการศึกษา

การที่ผู้หญิงออกมาเรียกร้องสิทธิและโอกาสในการศึกษาและการประกอบอาชีพ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความมีตัวตนของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะในสังคมเยอรมัน ซึ่งไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงจะละทิ้งสถานที่ของตนในพื้นที่ส่วนตัวเสียทีเดียว สถานภาพของผู้หญิงเปลี่ยนไปด้วยการศึกษาอันเป็นที่มาของการรู้จักสิทธิและความสามารถของตนเองและโอกาสในการประกอบอาชีพ

ภาพรวมของนโยบายการศึกษาสตรีแผนใหม่นับแต่การเริ่มต้นจนถึงจบช่วงเวลาการศึกษาในบทความนี้ คือ การพัฒนาการศึกษาไปสู่ระบบการศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย แม้จะมีนักต่อสู้เพื่อการศึกษาสตรีบางกลุ่มที่ยืนยันความแตกต่างโดยธรรมชาติระหว่างเพศ แต่ความแตกต่างไม่ได้หมายความว่าความไม่เท่าเทียม ลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาการศึกษาสตรีคือการปรับตัวเข้าหาระบบที่สังคมสร้างไว้ให้ผู้ชายก่อนแล้ว การศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีจึงเปลี่ยนสถานภาพของสตรีเยอรมันไปสู่ความเท่าเทียมกับเพศชาย และไม่ใช้การสร้างเพศหญิงที่เป็นอิสระโดยสิ้นเชิง

บรรณานุกรม

- Albisetti, James C. Schooling German Girls and Women: Secondary and Higher Education in the Nineteenth Century. Princeton, 1988.
- Berg, Christa (ed). Handbuch der Deutschen Bildungsgeschichte Vol IV: 1870-1918 Von der Reichsgründung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Munich, 1991.
- Graven-Aschoff, Barbara. Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933. Göttingen, 1981.
- Hausen, Karin (ed). Frauen Suchen Ihre Geschichte: Historische Studien zum 19. und 20. Jahrhundert. Munich, 1983.
- Hausen, Karin. 'Die Polarisierung der "Geschlechtscharacter" - Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familieleben', in Werner Conze (ed), Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas. Stuttgart, 1976.
- Kleinau, Elke, and Claudia Opitz (eds). Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung Vol. 2: Vom Vormärz bis zur Gegenwart. Frankfurt/New York, 1996.
- Kuhn, Annette. 'Das Geschlecht - eine historische Kategorie?', in Ilse Brehmer (ed), Frauen in der Geschichte, Vol. 4. Düsseldorf, 1983.
- Lange, Helene. Lebenserinnerungen. Berlin, 1921.
- Ullman, Hans-Peter. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918. Baden-Baden, 1997.